

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PRÁVNICKÁ
Obor právo a právní věda

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Kult osobnosti v Sovětském svazu a jeho právní důsledky

Katedra právních dějin

Zpracoval: Egor Popov

Vedoucí diplomové práce: JUDr. et Mgr. Vendulka Valentová, Ph.D.

Místo a rok zpracování: Plzeň 2022

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

Fakulta právnická

Akademický rok: 2021/2022

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Egor POPOV**
Osobní číslo: **R17M0245P**
Studijní program: **M6805 Právo a právní věda**
Studijní obor: **Právo**
Téma práce: **Kult osobnosti v Sovětském svazu a jeho právní důsledky**
Zadávací katedra: **Katedra právních dějin**

Zásady pro vypracování

- Úvod
- 1. kapitola: Definice pojmu kultu osobnosti
- 2. kapitola: Stalin
- 3. kapitola: Vývoj osobnosti Stalina
- 4. kapitola: Cesta k moci
- 5. kapitola: V čele SSSR
- 6. kapitola: Poválečné období
- 7. kapitola: Právní důsledky kultu osobnosti
- Závěr

Rozsah diplomové práce:
Rozsah grafických prací:
Forma zpracování diplomové práce: **tištěná**

Seznam doporučené literatury:

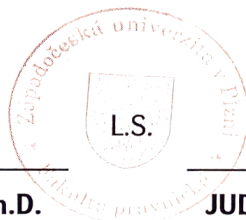
- NOVOTNÝ, Lukáš. Politologie. Vyd. 2., dopl. a přeprac. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2010. ISBN 978-80-7452-003-7.
- CHRUŠČOV, N.S. O kultu osobnosti a jeho důsledcích. Příloha Reportéra, strana I –XVI, in: Reportér roč. V. 1990/3 (13. –26. března).
- TUCKER, Robert C. Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti. Přeložil Luděk BEDNÁŘ. Praha: BB art, 2003. ISBN 80-7341-170-9.
- HARENBERG, Bodo, KUBÁLEK, Dušan, ed. Kronika lidstva. 7. vyd. Praha: Fortuna Print, c2003. ISBN 80-7321-068-1.
- VLČEK, Eduard. Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita v Brně-právnická fakulta, 1994. ISBN 80-210-1017-7.
- VLČEK, Eduard; SCHELLE, Karel. Právní dějiny 3: Státy střední a východní Evropy. 1. vyd. Brno: MU v Brně a Nakladatelství Doplněk, 1998. ISBN 80-210-1916-6.
- PELIKÁN, Dragutin. Dějiny ruského práva. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2000. ISBN 80-7179-432-5.
- SCHROEDER, Friedrich –Christian. *Hlavní etapy vývoje sovětského práva. In Tři studie z novodobých dějin ruského práva.* 1. vyd. Praha: Ediční středisko PF UK, 1994. ISBN 80-85889-02-1.
- PRUŠA, Oldřich. *Stalinská ústava: ústava vítězného socialismu.* 2. vyd. Praha: Orbis, 1951.

Vedoucí diplomové práce: **JUDr. et Mgr. Vendulka Valentová, Ph.D.**
Katedra právních dějin

Datum zadání diplomové práce: **29. března 2021**
Termín odevzdání diplomové práce: **31. března 2022**

JUDr. et PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.
děkan

JUDr. et PhDr. Stanislav Balík, Ph.D.
vedoucí katedry

V Plzni dne 1. října 2021

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma „Kult osobnosti v Sovětském svazu a jeho právní důsledky“ zpracoval samostatně a uvedl jsem všechny použité prameny.

V Plzni dne 22. března 2022

.....

Poděkování patří paní JUDr. et Mgr. Vendulce Valentové, Ph.D. za odborné vedení a rady, a dále mé rodině a přítelkyni za trpělivost a podporu při zpracování diplomové práce.

Obsah

ÚVOD	7
1. DEFINICE POJMU KULTU OSOBNOSTI	9
1.1. KULT OSOBNOSTI VE SVĚTĚ.....	10
1.2. SOVĚTSKÝ KULT OSOBNOSTI	12
2. STALIN	18
3. VÝVOJ OSOBNOSTI STALINA.....	20
3.1. Koba	20
3.2. PROFESIONÁLNÍ REVOLUCIONÁŘ	23
3.3. REVOLUCE ROKU 1917.....	25
4. CESTA K MOCI.....	28
4.1. VNITŘNÍ STRANICKÝ BOJ V KOMUNISTICKÉ STRANĚ	29
4.2. OPOZICE DO ROKU 1927	33
5. V ČELE SSSR.....	35
5.1. KOLEKTIVIZACE	35
5.2. REPRESIVNÍ POLITIKA	38
5.3. VELKÁ ČISTKA	42
5.4. SVATÁ TROJICE NKVD.....	44
5.5. PRÁVO RSFSR A SSSR.....	46
5.5.1. Ústavní vývoj.....	46
5.5.2. Rodinné právo.....	50
5.5.3. Pracovní právo.....	51
5.5.4. Občanské právo	53
5.5.5. Trestní právo.....	54
6. POVÁLEČNÉ OBDOBÍ.....	58
7. PRÁVNÍ DŮSLEDKY KULTU OSOBNOSTI	60
ZÁVĚR.....	67
RESUMÉ	68
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ	70

Úvod

Jako téma své diplomové práce jsem si zvolil „Kult osobnosti v Sovětském svazu a jeho právní důsledky“. Dané téma odpovídá mému zájmu o průzkum a posouzení totalitních režimů napříč zeměkoulí. Ovšem zpracování výše uvedeného tématu jsem si vybral z důvodu znalosti ruského jazyka, která jednoznačně dokáže napomocť k podrobnému prohloubení zkoumané tematiky skrz práci s ruskojazyčnými zdroji.

Prvně se zaměřím na vymezení pojmu kultu osobnosti a na jeho světové představitele. Druhá kapitola bude popisovat osobnostní vývoj nejdůležitějšího představitele počátku existence Sovětského svazu jako takového – Josifa Vissarionoviče Džugašviliho (Stalina). V zapětí bude následovat kapitola o Stalinově cestě k absolutní moci v zemi a po ní přijde nejrozsáhlejší část se zaměřením na právní oblast Ruské sovětské federativní socialistické republiky, počátečního vývoje Sovětského svazu a poválečného období, a hlavně na represivní politiku. Poslední část bude věnována hodnocení všeho dříve uvedeného s důsledky vládnutí Stalina v kontextu historickém, politickém a z pohledu lidských práv jedince ve společnosti, resp. jakým způsobem byly tyto důsledky promítány do legislativy a politiky Sovětského svazu.

Stalin se stal charakterizující postavou vnímání ideologie komunismu. Dosah jeho represí byl nemyslitelně široký ve vztahu k tak obrovskému a mnohonárodnostnímu státu, jakým byl Sovětský svaz, i přesto, že jeho počátky v bolševické straně nenárokovaly vedoucí postavení v čele celé země. Je zajímavé sledovat vývoj diktátora od jeho raného dětství, co přesně vedlo Stalina vstoupit do strany, jakou roli hrál během revoluce, jakým způsobem eliminoval stranickou konkurenci, jak vystupoval v postavení představitele SSSR a jak ho následně vnímali jeho podřízené i prostí občané.

Jaké změny provedl Stalin od založení SSSR až do jeho smrti? Kdo mu odporoval a kdo ho naopak podporoval? Jak zacházel s občany, kteří nesdíleli jeho vizi? Na takové otázky se pokusím odpovědět v této práci.

Až s odstupem času dokážeme lépe pochopit a zhodnotit konkrétní časový úsek, ve kterém se odehrávaly události, které následně přispěly k uspořádání světa do takové podoby, jak ho známe dnes. Ačkoliv právní úprava je v jednotlivých zemích zcela různá, právě 20. století představilo milník pro jednotnou úpravu

základních lidských práv. Z toho plyne i důležitost právních dějin, jež slouží nástrojem k porovnání právního stavu se stavem faktickým v historickém vývoji a porovnání proměn právních institucí v závislosti na společenských změnách.

1. Definice pojmu kultu osobnosti

„*Běda mně*,“ zvolal římský císař Vespasianus na smrtelném loži, „*zdá se, že se stávám bohem!*“ Římský císař si mohl dovolit udělat si legraci o blízcím se skonu, protože v době své smrti v roce 79 n.l. se zbožštění císařů stalo běžnou praxí. Příčinou byla neschopnost republikového náboženství sloužit potřebám Říše. Zbožštění císařů přispělo k růstu a posílení Římské říše, přičemž císař, který byl postaven v roveň s nebešťany, tímto upozorňoval na svůj božský původ.¹

V průběhu historie si většina státníků nárokovala některé vynikající vlastnosti. V absolutních monarchiích byli císaři, králové, caři a sultáni prakticky zbožňováni. Tvrdilo se, že panovník je ztělesněním Boží vůle nebo je sám božstvem (polobohem). Zbožštění panovníka bylo charakteristické zejména pro Čínu během císařského období, starověký Egypt a Římskou říši.

Zcela jiná situace se vyvíjí z diktatur a autoritářských režimů charismatických vládců neboli jak je bývá zvykem nazývat – vůdců, kteří se dostali k moci státními převraty, revolucemi nebo zásahy vnějších mocností a následným zřízením loutkových států. Vůdci potřebují ospravedlnit svou moc právě údajnými vynikajícími vlastnostmi. Něco obdobného novodobému kultu osobnosti bylo poprvé pozorováno v rané Římské říši, kdy byly Caesarovi i přes nejistotu a vágnost právních základů moci přisuzovány funkce hrdiny a zachránce vlasti, přičemž chvála jeho vynikajících osobních zásluh a služeb státu se stala povinným rituálem.

Tato situace dosáhla svého nejvyššího vývoje v totalitních diktaturách 20. století a diktátoři, na rozdíl od předchozích dob, měli ve svých rukou nejmocnější nástroje propagandy, jimiž byly rozhlas, kinematografie a kontrola tisku. Nejpůsobivějšími příklady kultu osobnosti bezesporu poskytly režimy Adolfa Hitlera v Německu, Mao Ce-tunga v Číně, Kim Ir Sena v Severní Koreji a samozřejmě i Stalina v Sovětském svazu.

Během své největší slávy byli tito diktátoři uctíváni jako skvělí lídři, kteří nemohli udělat chybu. Všude byly vyvěšeny jejich portréty; umělci, skladatelé, spisovatelé a básníci tvořili velké množství děl, která odhalovala různé stránky

¹ TUMARKIN, Nina. *Lenin Lives!: The Lenin Cult in Soviet Russia, Enlarged Edition: Ленин жив!: культ Ленина в советской России* [PDF]. Published by Harvard University Press, 1997. ISBN 10: 0674524314, ISBN 13: 978-0674524316, s. 13

jedinečných osobností diktátorů. Jejich biografie byly povinně studovány ve vzdělávacích institucích a vládnoucích stranách. Na jejich počest bylo za jejich životů postaveno nespočet soch a pomníků, přejmenovávala se města a ulice.

Výraz kultu osobnosti (ve svém politickém smyslu) vstoupil do ruského jazyka poté, co tehdejší nástupce Stalina a první tajemník Komunistické strany Sovětského svazu Nikita Sergejevič Chruščov v noci mezi 24. a 25. únorem roku 1956 přednesl svou zprávu *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*² na XX. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu. V této zprávě hlavně odsoudil porušování „socialistické legality“ a „norem stranického života“ ze strany Josifa Vissarionoviče Džugašviliho, které spočívaly v neustálém uctívání a proměňování jeho osoby téměř v „živé božstvo“, jehož každé slovo nabývalo zákonné síly a přijímalo se podřízenými k okamžité vykonatelnosti, i když nyní se tento shora popsaný výraz používá jako negativní epiteton v rámci propagandistické rétoriky namířené proti osobnosti té či oné postavy.

Jednoduše řečeno – kult osobnosti je povznesení jedince (zpravidla státníka) pomocí propagandy v kulturních dílech, státních dokumentech a zákonech. Tato osobnost postupně začíná nabývat četné talenty ve všech oblastech lidské činnosti. Jsou jí připisována mimořádná moudrost, schopnost předvídat budoucnost a volit správná rozhodnutí, která určují prosperitu lidu. Kromě rysů vynikajícího státníka začínají lidé připisovat vůdcům pozoruhodné lidské vlastnosti: laskavost, lásku k dětem a zvířatům, skromnost, schopnost blahosklonnosti k potřebám a aspiracím prostého člověka.

1.1. Kult osobnosti ve světě

V návaznosti na zmíněné starověké státy a jejich absolutistické panovníky je důležité zmínit primární roli pohanských náboženství v ranních etapách vývoje lidské civilizace, které byly takřka zakotveny na vůli těchto panovníků, jimž náležel výklad božího úmyslu a následná vymahatelnost plnění určitých pokynů pod pohrůžkou tělesného trestu nebo dokonce i smrti. Někde ovšem nastávala situace, kdy panovník byl sám v postavení boha, kterému náležela plná a neomezitelná

² CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. Č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990

pravomoc k rozhodování o veškerých záležitostech ve státě až do okamžiku jeho smrti. Ovšem s rozvojem revolučních hnutí v Evropě v 18. a 19. století bylo pro panovníky obtížnější podporovat myšlenku své božské vyvolenosti.

Ve 20. století došlo k prudkému nárůstu totalitních vůdců se sklony k uctívání své osobnosti na úkor rozvíjející se světové demokracie a ochrany lidských práv, čemuž napomáhala rozsáhlá propaganda prostřednictvím všemožných informačních zdrojů. O to závaznější byl zásah do pozitivního práva ze strany diktátorů, kteří neváhali protlačovat v rámci vlastní ochrany své osobní zájmy.

Je důležité zmínit, že v první polovině 20. století došlo k podstatným změnám v uspořádání vlivu světových mocností spojených s rozvíjícím pokrokovým vývojem započatým v polovině 19. století. Na základě těchto událostí se v Evropě rozvíjely extremistické ideologické směry, mezi které hlavně řadíme nacismus, fašismus a komunismus, přičemž hlavně tyto ideologie následně ovlivní osobnostní kultury různých světových diktátorů.

Ideologie se ovšem nejeví jako jediný prostředek k dosažení neomezené moci vůdců. Charismatické a populistické projevy, kázeň a propaganda jsou nástroji taktéž důležitými k dosažení absolutní moci jedince, jež mnohonásobí počty následovníků jisté osoby a jejich víru v správnost jejího počínání.

Za charismatického a cílevědomého státníka lze bezesporně označit německého nacistického vůdce Adolfa Hitlera, jenž se stal učebnicovým příkladem silné osobnosti, která dokázala sjednotit válkou zdevastované Německo a proměnit ho ve válečnou mašinerii. Dalším příkladem silného evropského státníka slouží představitel italského fašismu a zároveň i ideový vzor Hitlera – duce Benito Mussolini.

Co se týče představitelů komunistické diktatury, jejich výčet bude daleko obsáhlejší, nežli je to u fašistických a nacistických vůdců. Hlavními státníky raného Sovětského svazu jsou bezesporu Vladimír Iljič Uljanov neboli Lenin a dříve zmíněný Josif Vissarionovič Džugašvili neboli Stalin. Obdobnými represemi ve vztahu k obyvatelstvu a budováním kultu osobnosti se v Evropě nechvalně proslavili také Enver Halil Hodža z Albánie a Nicolae Ceaușescu z Rumunska. Kromě Stalina k nejkrvavějším komunistickým diktátorům se sklony k budování osobnostního kultu řadíme taktéž bývalého předsedu Komunistické strany Číny Mao Ce-tunga, jenž na základě marxismu-leninismu, stalinismu a tradiční čínské

filozofie – konfucianismu, založil nový ideologický směr pod názvem maoismus a doposud vládnoucí severokorejskou dynastií Kimů, jež se opírá o ekonomickou doktrínu a ideologii Čučche, přičemž v posledním zmíněném příkladu je posmrtné uctívání bývalých vůdců doposud běžnou praxí.

1.2. Sovětský kult osobnosti

Jak napovídá název této diplomové práce, charakteristika a zhodnocení kultu osobnosti v Sovětském svazu bude její stěžejní náplní.

Vladimira Iljiče Uljanova (Lenina) lze považovat za prvního představitele, revolucionáře a zároveň i zakladatele ruské bolševické strany, jehož osobnostní kult nabyl v tehdejší Rusku opravdu značné intenzity. Předpoklady pro osobnostní kult Lenina byly položeny dlouho před Velkou říjnovou socialistickou revolucí, a to v roce 1903 po II. sjezdu Ruské sociálně demokratické dělnické strany, v důsledku čehož došlo k rozštěpení výše zmíněné strany na radikální bolševiky a umírněné menševiky.³

Ruská politická moc na přelomu 19. a 20. století vykazovala protiklady, stejně jako celá ruská země – nahoře těžkopádná byrokratická mašinerie s neomezenou mocí, dole obyvatelstvo ponechané více méně samo o sobě. Až do roku 1905 vládl v Rusku systém absolutní monarchie. Veškerou moc soustředil ve svých rukou panovník a podle trestního zákoníku bylo zločinem znevážit jeho autoritu nebo vyjadřovat touhu po změně vlády. Veškeré podněty, včetně těch pocházejících z oficiálních kruhů, navrhuující, aby se zástupci lidu podíleli na rozhodování, byť jen v poradních funkcích, nebyly ze strany monarchie respektovány. Takové praktiky nebyly žádnou výjimkou, jelikož absolutismus byl naprosto běžnou formou politického zřízení v ostatních státech kontinentální Evropy, avšak v 19. století zde uvolnil cestu myšlence svrchovanosti lidu, kdežto v Rusku přežil 19. století a vyústil do vyhraněnější formy. Dokonce i v době vrcholícího absolutismu respektovali západní vládci právo svých poddaných na osobní majetek a provinění proti vlastnickým právům bylo považováno za známku útlaku. Rolníci v západní Evropě 18. století se příliš nelišili od svých protějšků

³ ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. 4. rozš. vyd. Praha: Lidové noviny, 2004. Dějiny států. ISBN 80-710-6658-3, s. 290

v Rusku na počátku 20. století. Avšak evropské pasivní venkovany proměnily v aktivní občany četné novinky zavedené v 19. století – všeobecné vzdělání, vytvoření celostátního trhu a vznik politických organizací. Nic takového v Rusku v roce 1900 neexistovalo. Ruský rolník byl oproti svému evropskému protějšku bez společenského a politického smýšlení.⁴

V roce 1904 přirovnal Lev Davidovič Trockij Lenina k Robespierrovi v tom směru, že znal pouze dvě strany – „dobré občany a špatné občany“. Je na místě zdůraznit, že k takovému přirovnání došlo ještě před tím, než se k němu vůbec přidal. Běžný protiklad Já/My – Vy/Oni, přeložený do nekompromisního dualismu „přítel – nepřítel“, měl dva důležité historické důsledky. Zaprvé vedl Lenina k tomu, aby všechnu politiku bral jako válku. Když ve slabém momentu upřímnosti přirovnal mír k „oddechovému času ve válce“, nevědomky tím nechal nahlédnout do nejtajnějších hlubin své duše. Takové myšlenkové pochody ho učinily zásadně neschopným přistoupit na jakýkoliv kompromis, s výjimkou taktických záměrů. Druhým důsledkem byla neschopnost tolerovat jakýkoliv nesouhlas. S ohledem na skutečnost, že na každou skupinu lidí nebo na jednotlivce, kteří nebyli členy jeho strany, pohlížel de facto jako na nepřátele, a tudíž jako na hrozbu, museli být takoví lidé umlčeni a odstraněni. Lenin nedokázal tolerovat jakoukoliv kritiku a prostě ji nevnímal.⁵

Americká historička Nina Tumarkin v díle *Lenin žije! Kult Lenina v sovětském Rusku* poznamenává, že bolševici již od roku 1903 začali spadat pod „hypnotický vliv“ Lenina;⁶ Richard Edgar Pipes tvrdí, že Lenin byl nepopíratelně charismatický vůdce.⁷ První skutečně doložený příval chvály Leninovi začal, jak zdůrazňuje Richard Pipes, až na podzim roku 1918 po neúspěšném pokusu o vraždu Fanny Kaplanovou. Jedním z důsledků této skutečnosti byla nekonečná chvála, která zazněla jak v tisku, tak i v projevech stranických lídrů Jakova Michajloviče Sverdlova, Grigorije Jevsejeviče Zinovjeva a Lva Davidoviče Trockého. Nina Tumarkin v tomto ohledu upozorňuje na Zinovjevův projev z 6. září 1918. V tomto

⁴ PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Vydání druhé, revidované. Praha: Argo, 2017. Dějiny států. ISBN 978-802-5722-039, s. 23

⁵ Tamtéž s. 108

⁶ TUMARKIN, Nina. *Lenin Lives!: The Lenin Cult in Soviet Russia, Enlarged Edition: Ленин жив!: культ Ленина в советской России* [PDF]. Published by Harvard University Press, 1997. ISBN 10: 0674524314, ISBN 13: 978-0674524316, s. 49

⁷ PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Vydání druhé, revidované. Praha: Argo, 2017. ISBN 978-802-5722-039. s. 105

projevu Zinovjev uvedl znatelně opravenou biografii Lenina, ve které byl jasně znát religiózní podtext. Zinovjev v projevu dále zmiňoval, že Lenin „pochází z chudých“, avšak zapomněl přitom zmínit jeho šlechtický původ.⁸

První poetický panegyrik o Leninovi se objevil 29. října roku 1917 v novinách *Pravda* a o tři týdny později v *Soldatské pravdě*. 1. května 1918 vyšla pompézní báseň *Vůdce* od Demjana Bědného, ve které nazval Leninova díla „svatou Biblií práce“ a nepřátele bolševizmu označuje za „Jidáše“.⁹ V srpnu 1918 vznikl první bolševický propagandistický vlak, který nesl jeho jméno.

Redaktor bolševických novin *Bědnota* Lev Semjonovič Sosnovskij dokonce připsal Leninovi rysy mučedníka, kdy ve skutečnosti vytvořil paralelu mezi ním a Ježíšem Kristem: „*Lenin nemůže být zabit. Splynul tak s povstaleckým a bojujícím proletariátem, že k zabítí Lenina je nutné vyhubit každého z dělníků celého světa. Dokud žije proletariát, žije i Lenin.*“¹⁰ V letech 1918 a 1919 byly po Leninovi pojmenovány ulice a poté se začaly objevovat první busty. Bouřlivý proud spontánní chvály utnul sám Lenin po tom, co se zotavil z pokusu o vraždu. Podle memoárů Vladimira Bonč-Brujeviče (Leninova sekretáře) byl Lenin „zděšen“ z toho, co se o něm psalo v novinách, načež okamžitě zavolal Michaila Stěpanoviče Ol'minského a Pantělejmona Nikolajeviče Lepešinského a poslal je do redakcí novin *Pravda* a *Izvestija* s rozkazem, aby „vše patřičným způsobem zatloukly“.¹¹

Prudká vlna nové chvály se odehrála v roce 1920 na počest Leninových 50. narozenin. Při této příležitosti se objevily nové básně Demjana Bědného a Vladimira Vladimiroviče Majakovského. Vladimir Ivanovič Něvskij vydal romantizovaný Leninův životopis, který byl hustě nasycený chválou jemu adresovanou. Dokonce Zinovjev, Stalin, Bucharin a Sosnovskij publikovali k dané příležitosti své vlastní chvalozpěvy; Trockij při této příležitosti vydal nečekaný

⁸ TUMARKIN, Nina. *Lenin Lives!: The Lenin Cult in Soviet Russia, Enlarged Edition: Ленин жив!: культ Ленина в советской России* [PDF]. Published by Harvard University Press, 1997. ISBN 10: 0674524314, ISBN 13: 978-0674524316, s. 80

⁹ БЕДНЫЙ, Демьян. *Стихотворения 1917-1920* [online]. Том 2 (druhé vydání). Moskva: Гослитиздат, 1953. Dostupné z: <https://libking.ru/books/poetry-/poetry/536891-demyan-bednyy-tom-2-stihotvoreniya-1917-1920.html>

¹⁰ Citace převzata z: TUMARKIN, Nina. *Lenin Lives!: The Lenin Cult in Soviet Russia, Enlarged Edition: Ленин жив!: культ Ленина в советской России* [PDF]. Published by Harvard University Press, 1997. ISBN 10: 0674524314, ISBN 13: 978-0674524316, s. 81

¹¹ БОНЧ-БРУЕВИЧ, Владимир Дмитриевич. *Воспоминания о Ленине* [PDF]. Druhé vydání. Moskva: Наука, 1969. Dostupné také z:

<https://ru.djvu.online/file/2UJ94mQmmA2Eq?fbclid=IwAR1hAtPoCoLkg590ZQDXiTLHxIKEcf1JBB9cdyfqAIE7AJgIWj5uAkmaJQ>, s. 366-367

článek *Nacional'noje v Lenině*, ve kterém vykreslil bolševického straníka jako skutečného národního vůdce ruského lidu a téměř slavjanofilem.¹² Ještě nečekanější byla esej *Vladimir Iljič Lenin*, kterou napsal Maxim Gorkij, kde se Gorkij pod rouškou glorifikace ve skutečnosti obrátil k urážkám Lenina, v důsledku čehož sám Lenin vyjádřil své podráždění nad zveřejněním tohoto článku v časopise *Komunistická internacionála (Kominterná)* a ve své poznámce politbyru poznamenal, že tento článek „neobsahuje nic komunistického, ale hodně protikomunistického“. Ve skutečnosti Gorkij ve své eseji nazval Lenina „gilotinou, která myslí“, a také prohlásil: „...znovu opěvuje slávu posvátného šílenství statečných, z nichž je Lenin první a nejbláznivější“.¹³

10. března 1923 po třetí mrtvici se umírající Lenin konečně stáhl z politické činnosti. Rychlý růst kultu kolem jeho osoby od této doby se stal nezastavitelným; Nina Tumarkin zdůrazňuje, že jak vládnoucí „trojka“ Zinovjev-Kaměněv-Stalin, tak Trockij, který se jim postavil, se podíleli na zcela záměrné inflaci kultu osobnosti.¹⁴ Všichni zájemci o Leninovo nástupnictví se o něm chvalitebně vyjadřovali v nespočtu pochvalných článků.

V průběhu roku 1923 se poprvé objevil koncept leninismu jako integrální doktríny, jež ideologicky rozvíjí marxismus. Sovětské úřady tak konečně postavily Lenina na úroveň Karla Marxe a Friedricha Engelse. V souvislosti s extrémním eklekticismem Leninova odkazu začala tzv. válka citací, v níž se strany vyměňovaly protichůdné výroky či fakta z Leninova života.¹⁵

Je důležité zmínit, že prvními teoretiky, kteří poukázali na nepřipustnost takového jevu, jako je kult osobnosti, byli právě němečtí ideologové komunismu Karl Marx a Friedrich Engels. Marx napsal v dopise německému politikovi Wilhelmu Blosovi: „...z odporu vůči jakémukoliv kultu osobnosti jsem za časů internacionály nikdy nedopustil, aby všechny ty chvalo zpěvy na mé zásluhy, kterými mě otravovali z různých zemí, pronikly na veřejnost, a nikdy jsem na ně také

¹² ТРОЦКИЙ, Лев Давидович. *О Ленине: материалы для биографа* [PDF]. Москва: Директ Медиа, 2015. Dostupné také z: <https://www.marxists.org/russkij/trotsky/works/trotm218.html>

¹³ Citace převzata z: ГОРЬКИЙ, Максим. Коммунистический Интернационал. *Независимая: Максим Горький на страницах «Коммунистического интернационала»*. Часть 2 [online]. 2014, 1920, № 12, стб. 2207–2208. Dostupné z: https://www.ng.ru/nauka/2014-04-23/14_gorkiy2.html?fbclid=IwAR3YZXY4DtZKJ3Jve2u1Oc6gY_zxRadfox1HPzx7HOEYEOfizxV3zkWRRJQ

¹⁴ TUMARKIN, Nina. *Lenin Lives!: The Lenin Cult in Soviet Russia, Enlarged Edition: Ленин жив!: культ Ленина в советской России* [PDF]. Published by Harvard University Press, 1997. ISBN 10: 0674524314, ISBN 13: 978-0674524316, s. 188

¹⁵ Tamtéž s. 223

*neodpovídal, leda sem tam výtkami. Když jsme s Engelsem vstupovali poprvé do tajného komunistického spolku, stalo se tak jen pod podmínkou, že ze stanov bude odstraněno všechno, co podporuje pověrečné uctívání autorit.*¹⁶ Engels vyjadřoval podobné názory: „*Marx i já jsme vždy byli proti všem veřejným demonstracím ve vztahu k jednotlivým osobám, s výjimkou pouze těch případů, kdy to mělo nějaký podstatný cíl; a nejvíce ze všeho jsme byli proti takovým demonstracím, které by se za našeho života týkali nás osobně.*“¹⁷

Jen Leninovy vlastní námitky držely v posledních letech jeho života nekritický obdiv veřejnosti na uzdě. Není tedy nijak překvapivé, že Leninova konečná nemoc a smrt se shodovaly se vznikem jeho kultu. Tato tendence již byla jasně patrná ve způsobu, jakým se o něm a o jeho učení mluvilo na XII. sjezdu. Tento tón nasadil Kameněv při zahájení sjezdu, když řekl: „*Známe pouze jedinou protilátku na jakoukoliv krizi, na jakékoliv chybné rozhodnutí: učení Vladimíra Iljiče.*“¹⁸

Ihned po smrti Lenina zmizela veškerá dřívější zdrženlivost a kult plně propukl jako jedna z institucí sovětského komunismu.¹⁹ Podnětem k tomu byla řada úředních dekretů vydaných v této době. Den jeho smrti, který připadl na 21. leden, se měl slavit jako výroční den smutku. Petrohrad byl přejmenován na Leningrad. Na Leninovu počest měly být v Moskvě a dalších významných městech vybudovány památníky. Nově založený „Leninův institut“ měl vydávat v masových nákladech jeho díla v mnoha jazycích. Údajně kvůli tomu, aby všichni ti, kdo nemohli přijet do Moskvy v den jeho pohřbu, dostali příležitost rozloučit se s Leninem, mělo být jeho tělo uchováno a zpřístupněno veřejnosti v hrobce u Kremelské zdi na Rudém náměstí. Mumifikované tělo bylo tedy vystaveno v malém dřevěném mauzoleu, z něhož se stál ústřední svatostánek Leninova Kultu. Od roku 1929, kdy dřevěnou stavbu nahradila žulová hrobka, která zde stojí dodnes, se Leninův kult stal v sovětském veřejném životě všudypřítomným.²⁰

¹⁶ Citace převzata z: CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990, s. 2

¹⁷ Citace převzata z: CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990, s. 2

¹⁸ Citace převzata z: TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 219

¹⁹ VEBER, Václav. *Leninova vláda: (Rusko 1917-1924)*. V Praze: Triton, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-725-4356-3, s. 151

²⁰ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 219

V 70. letech 20. století přes enormní úsilí vládnoucí komunistické strany, jež považovala odkazy na Leninovu autoritu za jeden z hlavních zdrojů své legitimacy, začala značná část obyvatelstva Sovětského svazu ironicky vnímat osobnostní kult Lenina. Po zániku SSSR začal proces „delenizace“.

2. Stalin

Na rozdíl od Lenina nebyl Stalin tak vynikající řečník, teoretik, nýbrž nevynikal zvláště vysokou inteligencí. Vybočuje tedy ze základní představy o vlastnostech charismatických diktátorů, přičemž tato skutečnost nebránila Stalinovi v realizaci absolutně autokratických cílů v Sovětském svazu.²¹

Robert C. Tucker uvádí, že příval ruských odhalení od Stalinovy smrti v roce 1953 odstranil jakoukoli možnou pochybnost, že by se jeho jméno nemělo spojovat se ztělesněním tyranie. Nevyvratitelně ukázala, že to byl člověk s diktátorskými sklony. Je obvyklé, avšak tragické, že mnohé, co je ve zpětném pohledu zřejmé, bylo nepředvídatelné. Vládnoucí skupina měla přísného, nikoli však tyranského vůdce v Leninovi, kterého obklopovalo nepřeborné množství revolucionářů menšího významu: Lev Trockij, Grigorij Zinovjev, Lev Kaměněv, Nikolaj Bucharin, Karl Radek a další. Naopak Stalin nebyl mimo nejvyšší stranické kruhy tak dobře znám, mnozí v něm spatřovali druhořadou postavu, a proto neměli důvod k obavám. Když se strana v listopadu 1917 chopila moci, stal se postavou, která sice v Leninově republice sovětů nabyla na významu, nikoli však ještě vůdcem toho nejvyššího řádu. Za pět let se však vůdcem nejvyššího řádu stal. Kromě toho, že byl součástí klíčových rozhodovacích orgánů, se dostal v roli generálního tajemníka ústředního výboru strany do postavení v centru organizační moci. Lidé v nejvyšších bolševických kruzích jej však stále blahosklonně přehlíželi.²²

Právě Chruščovův projev dokázal bezesporu oficiálně odhalit a přiznat stinnou stránku krvavé totality, represí, zastrahování doposud jednoho z největších osobnostních kultů ve světě. Chruščov ve svém projevu upozornil na dopisy Vladimira Iljiče Lenina ohledně Stalinové osobnosti, přičemž na základě svých obav o osud strany a sovětského státu dokázal Lenin v roce 1922 správně

²¹ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 4

²² TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 11-12

charakterizovat Stalina jako příliš hrubého, málo pozorného k soudruhům, náladového a se sklony k zneužívání moci.²³

Chruščov na výše zmíněném XX. sjezdu dále cituje Leninův dopis z prosince 1922, který směřoval nejbližšímu sjezdu strany: „*Tím, že se soudruh Stalin stal generálním tajemníkem, soustředil ve svých rukou nesmírnou moc, a já si nejsem jist, dokáže-li vždy dost obezřetně tuto moc uplatňovat.*“²⁴ Lenin dříve uvedl: „*Stalin je příliš hrubý a tento nedostatek, který se jakžtakž da trpět ve styku mezi námi komunisty, nelze trpět u generálního tajemníka. Proto soudruhům navrhuji, aby uvážili, jak Stalina z této funkce přemístit, a jmenovali na ni jiného člověka, který by se ve všech ostatních směrech lišil od Stalina jen jednou předností, že by totiž byl snášenlivější, loajálnější, zdvořilejší a pozornější k soudruhům, méně náladový atd.*“²⁵ Jak uvádí ve svém proslovu Chruščov, tento dopis, tento nanejvýš významný politický dokument známý v dějinách strany jako „Leninova závět“, byl rozdán právě delegátům XX. sjezdu strany.²⁶

Chruščov dále uvádí, že tento Leninův dokument byl přečten jednotlivým delegacím již na XIII. sjezdu strany, které posuzovaly otázku přemístění Stalina z funkce generálního tajemníka. Delegáti se ovšem vyslovili, aby Stalin byl v této funkci ponechán, za předpokladu, že si vezme kritické připomínky Vladimira Iljiče k srdci a dokáže napravit své nedostatky, které vyvolávaly u Lenina vážné obavy.

²³ CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990, s. 3

²⁴ Citace převzata z: CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990, s. 4

²⁵ Citace převzata z: CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990, s. 4

²⁶ SERVICE, Robert. *Lenin: životopis*. Praha: Argo, 2002. Ecce homo. ISBN 80-720-3415-4, s. 414

3. Vývoj osobnosti Stalina

3.1. Koba

Josif Vissarionovič Džugašvili se narodil 18. prosince 1878 (dle gregoriánského kalendáře) v městečku Gori v Tiflisské gubernii na území dnešní Gruzie v rodině Vissariona (Besa) Ivanoviče Džugašviliho a Jekatěrině (Keke) Grygorievny Geladze. Některé zdroje uvádí, že Josif se narodil 21. prosince 1879 dle gregoriánského kalendáře, respektive 9. prosince dle juliánského kalendáře, ovšem tato informace byla následně vyvrácena.²⁷ Ze čtyř dětí narozených Vissarionu a Jekatěrině přežilo jen to poslední – Josif. V dětství mu říkali „Soso“, což je v Gruzii obecně rozšířená přezdívka pro Josifa. Rodiče byli rolnického původu a potomky nevolníků. Byli chudí a žili v malém pronajatém domě na okraji Gori. Tato část byla tehdy známá pod označením *Rusis-urbani* (gruzínský výraz pro „ruskou čtvrť“), a to kvůli starým ruským kasárnám, které stály v její blízkosti.²⁸ Stalin měl tělesné vady: srostlý druhý a třetí prst na levé noze, obličej měl v jizvách.²⁹ V roce 1885 byl Josif sražen faetonem a utrpěl těžká poranění levé ruky a nohy, přičemž od té doby nemohl propnout levou paži z důvodu nehybnosti loketního kloubu, a proto se zdála být kratší než pravá.³⁰

Je dobře doloženo, že Stalinův otec byl hrubý a násilný muž a těžký pijan, který nakonec zemřel v hospodské rvačce.³¹ Živil se jako švec. Soso i Jekatěrina od něj byli bití. Jekatěrina si vydělávala na skrovné živobytí jako prادلena, švadlena.

Důležitým zdrojem informací o prvních letech Džugašviliho života jsou paměti vydané v Berlíně jeho kdysi blízkým přítelem a spolužákem z Gori Josifem

²⁷ МОШКОВ, Л., И. КИТАЕВ а А. ЧЕРНЕВ. Когда родился И.В. Сталин. *Сталин И.В.: Сочинения. Том 16* [online]. Известия ЦК КПСС, 1990. № 11. “Писатель”, 1997. Dostupné z: https://c21ch.newcastle.edu.au/stalin/t16/t16_ap03.htm, s. 243-245

²⁸ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 73

²⁹ RANCOUR-LAFERRIERE, Daniel. *Психика Сталина: Психоаналитическое исследование* [online]. Прогресс-Академия, 1996. ISBN 5-85864-082-6. Dostupné také z: <https://libking.ru/books/sci-/sci-psychology/273623-daniel-rankur-lafferrier-psihika-stalina-psihoanaliticheskoe-issledovanie.html>, s. 12

³⁰ KERR, Walter Boardman. *“Обычный” Сталин*. [Praha]: BVD, 2006. History (BVD). ISBN 80-903-7541-3, s. 17

³¹ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 72

Iremašvilim. Iremašvili píše, že jeho přítel byl sice hubený, zato však svalnatý chlapec s živými tmavými očima, jež hleděly beze strachu z poďobané tváře, se zakloněnou hlavou a hrdě vzhůru vystupujícím nosem. Neměl cit pro živé tvory, nedojímaly jej radosti a strasti spolužáků a nikdo jej nikdy neviděl plakat. Vyjádřil se i k charakteru Stalina: „*Dosáhnout vítězství a aby z něj šel strach – to bylo pro něj triumfem. Oddaný byl pouze jediné osobě – své matce. V dětství a za svého mládí byl dobrým přítelem do té chvíle, dokud se člověk podřizoval jeho panovačné vůli.*“³² Poukazoval na následky krutého otcova chování: „*Nezasloužené a kruté bití udělalo z chlapce stejně tvrdého a bezcitného člověka, jakým byl jeho otec. Protože všichni lidé, kteří měli moc nad jinými, mu připadali stejní jako jeho otec, velice záhy si vypěstoval pocit pomstychtivosti vůči těm, kteří stáli nad nim. Od samého dětství se realizace myšlenek na odplatu stala cílem, jemuž podřídilo všechno.*“³³

Jekatěrina toužila, aby její syn chodil do církevní školy v Gori, což mělo být prvním krokem k životní dráze kněze, a do této školy jej přijali v září 1888. Dostal stipendium tři ruble měsíčně na základě uznání chudoby rodiny a bylo zařízeno, že Jekatěrina mohla pracovat pro školu a učitele za deset rublů. K tomu však nedošlo kvůli silnému Besovu odporu, který nesdílel ctižádost své ženy vidět jejich syna, jak dosahuje vyššího postavení v životě, než měl on. Několikrát jej bylo slyšet, jak jí říká: „*Ty chceš, aby se můj syn stal metropolitou? Nikdy se toho nedožiješ! Já jsem švec a můj syn se jím musí stát také, a tak tomu bude!*“. Podle tohoto pramene Vissarion nakonec své rozhodnutí učinit ze Sosa ševce uskutečnil.³⁴ Rozhodná žena však se s daným stavem nesmířila, převezla chlapce nazpět do Gori a vrátila jej zpět do školy.

Tento výklad vývoje charakteru Sosa Džugašviliho nachází oporu jak v jeho chování, tak v záznamech školy v Gori. Od začátku vykazoval známky silné sebedůvěry, přesvědčení o vlastní pravdě a nutkové potřeby vyniknout. „*Rozhodný, vytrvalý a energický,*“ tak si jej vybavoval jeden z bývalých spolužáků. Postupoval z ročníku do ročníku vždy v čele třídy a absolvoval školu ve čtrnácti letech

³² Citace převzata z: TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 73

³³ Citace převzata z: BULLOCK, Alan. *Hitler a Stalin: paralelní životopisy*. Plzeň: Mustang, 1995. History (BVD). ISBN 80-858-3151-1, s. 16

³⁴ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 74-75

v červenci 1894. Obdržel zvláštní čestné vyznamenání, které žáci z rodin nízkého původu často nedostávali. Poté, co naprosto bez problémů vykonal přijímací zkoušky do teologického semináře v Teflisu, byl přijat do tohoto ústavu jako student bydlící v jeho internátě, jemuž jsou veškeré výdaje hrazeny.

Bylo zřejmé, že talentovaný, silně citově založený a tvrdě pracující syn ševce je na cestě k úspěchu. Za pozornost však stojí to, že se nechoval uctivě k představitelům školy. Místo aby uctivě poslouchal nadřízené, na což klad důraz vzdělávací systém, projevoval nezávislého ducha, když například otevřeně vykládal učiteli své názory na to, proč ten či onen žák zaostává a jakým způsobem by se jeho práce dala zlepšit. Byl vždy přesvědčen o tom, že má pravdu, a tak nemohl vzít nazpět slova, jež již pronesl. Jindy skupina starších chlapců vyrazila na výlet do přírody se školním dozorem. Soso byl první, kdo s rozběhem přeskočil potok, a když jeden z chlapců pomáhal váhajícímu učiteli dostat se přes potok tak, že se postavil doprostřed proudu a udělal ze svých zad oporu, Soso zamumlal: „*Co to děláš, ty osle? Neposkytl bych svá záda samému Bohu, natož potom nějakému dohlížiteli.*“³⁵ (Je zaznamenáno, že Soso přestal věřit v Boha ve třinácti letech poté, co si něco přečetl buď od Darwina nebo o něm.)

Soso začal po nástupu do tifliského semináře číst zakázané knihy, za což byl pochopitelně trestán. Údajně šlo o vydání Galilea, Koperníka atd. Román *Otcovrah* gruzínského spisovatele Alexandra Kazbegiho učinil na Sosa Džugašviliho obzvláště hluboký a trvalý dojem, v němž se vyskytuje hrdina jménem Koba. V Kazbegiho románu měl Koba jeden charakteristický rys, který jej u Sosy Džugašviliho musel stavět do velmi příznivého světla – byl mstitelem, s nimž se Džugašvili následně ztotožnil a začal si říkat Koba.³⁶

Chlapce, jakým byl Soso, jehož touhou bylo stát se novým Kobou, však podněcovaly myšlenky k – nebo v každém případě připravovaly jeho mysl na – vizi hrdiny jakožto revolucionáře.³⁷

Přestože někdejší vzorný žák přestal záhy po vstupu do semináře mít zájem o úspěch ve škole, neustále pociťoval potřebu vyniknout. Jeho honba za úspěchem

³⁵ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 76-77

³⁶ MEDVEDEV, Roj Aleksandrovič. *Stalin a stalinismus: historické črty*. Bratislava: Obzor, 1990. ISBN 80-215-0079-4, s. 9

³⁷ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 80

se však jednoduše přesunula do jiných oblastí, například do sebevzdělávání v socialismu a – časem – do revoluční činnosti. Poté, co nastoupil kariéru vzbouřence jako člen studijního kroužku mladých socialistů, považoval za samozřejmé, že stane v čele hnutí. Kroužek zvolil za svého vedoucího staršího studenta Devadarjaniho, který pro nové chlapce připravil šestiletý program čtyřby sestavený tak, aby z nich v době, kdy ukončí seminář, byli vzdělaní sociální demokraté. Džugašvili však zanedlouho zorganizoval jeden nebo i více nových studijních kroužků, v nichž on sám byl instruktorem. Opět se tedy v semináři projevila vlastnost, již se vyznačovala v pozdějších letech – potřeba osobní moci.³⁸

Vše skončilo tím, že v květnu 1899 opustil seminář. Podle školních publikovaných záznamů důvodem vyloučení ze semináře byla jeho nepřítomnost na závěrečných zkouškách na konci školního roku. Později při vyplňování dotazníku k obvodní konferenci strany v Moskvě v roce 1931 (konkrétně otázku ohledně školního vzdělání) jako příčinu svého předčasného odchodu ze semináře uvedl, že byl vyloučen z důvodu propagaci marxismu.

3.2. Profesionální revolucionář

Džugašvili zahájil svá učňovská léta profesionálního revolucionáře před odchodem ze semináře. Studijní kroužek, jež mu přidělila Mesame Dasi (první sociálnědemokratická organizace Zakavkazska), se skládal z dělníků tifliských železničních dílen. Je dost pravděpodobné, že právě na základě této rané praktické zkušenosti sepsal v roce 1899 program studia v marxistických dělnických kroužcích.

Po odchodu ze semináře pokračoval Džugašvili v činnosti propagandisty ve studijních skupinách tifliských železničních dělníků. V průběhu jara a léta roku 1901 docházelo v řadách aktivistů k velkému počtu zatčení, což vedlo k uspořádání městské sociálnědemokratické konference v listopadu roku 1901, jež mimo jiné předsedal právě Džugašvili. Koncem roku se Josif stěhuje do města Batumi, kde vytváří místní stranickou organizaci a současně se stává zástupcem tifliského výboru, což představuje za ním stojící autoritu v podobě vyššího orgánu. Dále iniciuje zrušení pracovní neděle, která byla od roku 1897 zákonem zakázaná a

³⁸ Tamtéž s. 82

organizuje tisk agitačních letáků, ovšem takové počínání vedlo v dubnu roku 1902 k jeho zatčení a přesunu do věznice v Kutaisi. Zde Josif prokazuje svůj nezdolný charakter a odhodlání. Právě zde si vysloužil svou známou stranickou přezdívku Koba.³⁹ V letech 1902 až 1913 se podle oficiálního životopisu ocitl osmkrát ve vězení, sedmkrát byl vyslán do vyhnanství a z místa vyhnanství šestkrát utekl.⁴⁰ Právě v roce 1913 byl vyslán do vyhnanství do natolik vzdáleného místa na severu Sibíře, útěk ze kterého za všech předpokladů nebylo možné uskutečnit. Později z něhož jej vysvobodila únorová revoluce roku 1917.

Ruská revoluce roku 1905 a událost pod názvem „Krvavá neděle“ ze sebe představovaly vlnu nevole, povstání a hnutí na celém území Ruska v důsledku hospodářské krize na počátku století a ponižujících porážek Ruska ve válce s Japonskem. Celé území se otřásl vlnou stávek a demonstrací, ve větších centrech vyvrcholily nepokoje do ozbrojených povstání. V této době se v tehdejším hlavním městě Petrohradu utvořil sovět (tj. rada) složený ze zástupců dělníků, v němž hrál značnou roli Trockij, a politické strany poprvé vystoupily na veřejnosti. Do začátku roku 1907 však revoluční nálada zcela odpadla. Menševici se vynořili z revoluce roku 1905 jako vládnoucí sociálnědemokratická frakce Gruzie. Vliv menševiků mezi gruzínskými sociálními demokraty byl obrovský, že ze šestnácti delegátů zvolených z Gruzie na sjezd ve Stockholmu patřil pouze jeden k bolševikům – Džugašvili. Přestože bolševici byli v gruzínské sociální demokracii menšinou stojící v opozici, hnutí gruzínského bolševismu nicméně existovalo. Schůze v Tammerforsu později v tomto roce, kde mimo jiné poprvé spatřil Lenina, znamenala jeho první veřejné vystoupení ve vyšších bolševických orgánech. V této době se začal stávat významnou postavou na místní bolševické scéně, prozatím však nikoli v ústředních stranických záležitostech.⁴¹

Existoval však i jiný způsob, jakým se Džugašvili v této době účastnil událostí. V různých částech země včetně Zakavkazska provedly bojové stranické skupiny řadu „expropriací“, tj. ozbrojených loupežných přepadení bank, poštovních vozů atp. Přestože proti těmto akcím ve straně mnozí vystupovali, obzvláště

³⁹ РЫБАС, Святослав. *Сталин* [online]. Moskva: Молодая гвардия, 2009. ISBN 978-5-235-03281-1. Dostupné z: <https://libcat.ru/knigi/dokumentalnye-knigi/biografii-i-memuary/295280-svyatoslav-rybas-stalin.html>, s. 6

⁴⁰ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 89

⁴¹ Tamtéž s. 92-95

menševici, Lenin s nimi souhlasil a spoléhal na ně jako na zdroj příjmů k financování politické činnosti. Je dostatečně doloženo, že Džugašvili působil v pozadí jako plánovač a organizátor různých „expropriací“, přestože nikdy nebyl přímým účastníkem, ačkoli to Stalin v pozdějších oficiálních životopisech nezmiňoval.⁴²

3.3. Revoluce roku 1917

Je důležité zmínit, že název kapitoly, i jakožto samotný pojem Ruská revoluce roku 1917, představuje dvě fáze odlišných revolucí, a to únorovou a říjnovou, jež mnohdy bývá zvykem spojovat do jednoho celku. Prvně zmíněná ze sebe představovala milník pro monarchii, abdikaci cara Mikuláše II. a vznik prozatímní vlády. Říjnová (také jako Velká říjnová socialistická revoluce) znamenala počátek občanské války mezi bolševiky a prozatímní vládou.

Ústřední výkonný výbor sovětů dělnických a vojenských zástupců (ÚVV), zvolený na I. všeruském sjezdu sovětů (3. – 24. 6. 1917) nebyl ještě plně pod vlivem bolševiků. Svědčí o tom i rozložení mandátů. V ÚVV bylo 123 menševiků, 119 eserů a jen 57 bolševiků. Vedle Lenina, Kameněva, Dzerdžinského a dalších známých bolševiků se stal členem ústředního výkonného výboru i Stalin.⁴³ Po nezdařeném pokusu bolševiků v červenci převzít moc skončilo dvojvládí vítězstvím Prozatímní vlády. Stalin spolu s ostatními organizoval Leninův přechod do ilegality. V politickém životě byl Stalin nenápadný. Strana se ocitla v poloilegálním postavení. Lenin pověřil Stalina a Svěrdlova, aby vykonávali nezbytnou práci. Mezi masami byl ještě Stalin stále neznámý, ale jeho úloha v aparátu ÚV vzrostla. Stalin se stal jednou ze spojek mezi Leninem a ústředním výborem, což svědčí o Leninově důvěře.⁴⁴

V rozhodujících dnech říjnového ozbrojeného povstání v Petrohradě, konkrétně 24. až 26. října 1917, byl Stalin po boku Lenina. Např. v třetím svazků Spisů se výslovně tvrdí: „*V. I. Lenin a J. V. Stalin vedou jednání VII. dubnové*

⁴² Tamtéž s. 97

⁴³ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 66

⁴⁴ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 5

všeruské konference bolševické strany, 10. října utváří ÚV na vedení povstání sedmičlenné politické byro v čele s V. I. Leninem a J. V. Stalinem, 24. – 25. října Lenina a Stalina vedou říjnové ozbrojené povstání.“ O úrovni a historické pravdivosti Stalinova oficiálního životopisu svědčí následující odhalení přednesená v tzv. tajné řeči N. S. Chruščova, o způsobu, jakým byl Stalinův životopis kompilován. Chruščov v pasáži týkající se Stalinova životopisu doslova uvádí: „*Je známo, že na Stručném výkladu dějin Všesvazové komunistické strany (bolševiků) pracovala komise ústředního výboru strany. Toto dílo, mimochodem rovněž prosáknuté kultem osobnosti, sestavil určitý kolektiv autorů.*“⁴⁵ Později Stalin velmi chorobně reagoval na všechny informace, které se dostaly do tisku a osvětlovaly jeho víceméně skromnou úlohu v říjnových událostech a oslavovaly Trockého. Právě těmito motivy byl značně ovlivněn Stalinův projev listopadu 1924 na zasedání Všesvazové ústřední rady odborů, který vydalo Státní nakladatelství až v roce 1928.⁴⁶

V občanské válce se Stalin dostává do popředí. Stalin s klidem přijal zprávu ohledně jeho převedení na jih Ruska. Na východní frontě měl v roce 1918 významnou úlohu Caricyn (později Stalingrad a Volgograd), zvláště z hlediska zásobovacích těžkostí. Stalin hned po svém příjezdu do Caricyna musel řešit vojenské úlohy, protože celé město bylo v kozáckém obklíčení. Stalin ihned využil své plné moci a stal se vládcem celého okresu Caricyn. Situace ve městě se postupně zlepšila, když se k němu probjovaly z Donbasu jednotky bývalé 5. armády pod vedením K. J. Vorošilova.⁴⁷

Je pozoruhodné, že Stalin neposílal hlášení Trockému, ačkoliv mu operačně podléhal jakožto předsedovi Revoluční vojenské rady, ale za zády hlavního velitele ozbrojených sil (tehdy Kameněva) se často přímo obracel na Lenina, někdy i s podružnými otázkami. Už tehdy se dala mezi Stalinem a Trockým vycítit hluboká vzájemná nevraživost, která se později vyvinula v nenávist a nepřátelství. Trockij se totiž zastával vojenských odborníků, které uměl zorganizovat pro své cíle. Ke Stalinově činnosti v tomto období občanské války můžeme říci, že se vyznačoval

⁴⁵ Citace převzata z: CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990, s. 2-3

⁴⁶ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 6-7

⁴⁷ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 84

„železnou rukou“. Už tehdy v občanské válce uvěřil Stalin ve všemocnost násilí, které je podle jeho názoru vůči nepříteli vždy opodstatněné. Stalin se nezatěžoval návštěvou zákopů, polních lazaretů, pozorovacích stanovišť. Stále seděl ve štábu, neustále posílal telegramy, volal si k sobě komisaře a velitele, vyžadoval hlášení, vyhrožoval často tribunálem a revolučním soudem.⁴⁸ Nátlakový styl, který se zakořenil jako direktivně byrokratický, je příznačný právě pro Stalina, který se směle může považovat za jeho autora.

Už v období občanské války nejednou Stalin použil „krajní opatření“ – příkazy na zastřelení sabotérů, podezřelých vojenských odborníků a osob. Zvláštní „vojenský talent“ však nikdy neprokázal. Ačkoliv právě o velitelském umění Stalina se toho ve 30. letech nemálo napsalo. Zvláště oslavné byly práce Vorošilova o Stalinovi jako o „největším vojevůdci všech dob“. Stačí snad úryvek ze Stručného životopisu, který napsal sám Stalin o svém vojenském umění: „*Stalinské vojenské umění se projevovalo jak v obraně, tak i v útočném boji... Geniálním bystrozrakem odhaloval soudruh Stalin nepřátelské plány a čelil jim. Bitvy, ve kterých soudruh Stalin řídil vojska, jsou vynikajícími vzory vojenské operativního umění.*“⁴⁹ O tomto úryvku se zmiňuje i Chruščov ve své řeči na XX. sjezdu KSSS a současně vyzývá Vorošilova, aby napsal pravdu o Stalinově řízení vojsk v občanské válce. Na základě činnosti Stalina je patrné, že se nemohl vyrovnat mnohým stranickým lídrům. Byl pouhým popularizátorem idejí marxismu, což pro stranického vůdce, který měl přitahovat pozornost svými projevy, bylo zcela nedostatečné.⁵⁰ Vysloveně mu chyběly morální ctnosti. Při působení na lidi projevil houževnatost, pevnou vůli, rozhodnost. Uvědomil si dříve než ostatní mechanismus moci, možnosti, jaké skýtá aparát při jejím získávání a uplatňování. Stalin stál po boku Lenina v boji stranických frakcí. Stalinovy „zásluhy“ na vítězství v občanské válce byly pouze fámou z pohledu jeho faktického přínosu. Žádným „rozhodujícím“ podílem, jak se začalo psát později, Stalin nepřispěl.⁵¹

⁴⁸ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 10-11

⁴⁹ Citace převzata z: VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 11

⁵⁰ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 206

⁵¹ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 10-12

4. Cesta k moci

XI. sjezd bolševiků byl poslední, jehož se Lenin zúčastnil. Zprávu o organizační činnosti přednesl tajemník ÚV Molotov, ve které kladl důraz na přehlcení ÚV práci. Delegáti sjezdu vyjádřili nespokojenost s prací ústředního orgánu. Bylo zřejmé, že po smrti Svěrdlova zavládl v organizačním bytu ústředního výboru chaos. Po Sverdlovově smrti ho sám Lenin zhodnotil jako nenahraditelného.⁵² Po zdrcující kritice činnosti sekretariátu bylo rozhodnuto zvolit jednoho odpovědného generálního tajemníka za jeho činnost a dva další tajemníky. Funkce generálního tajemníka se v těch dobách nebrala jako hlavní či velmi důležitý post ve stranické hierarchii. Sekretariát se zabýval v podstatě méně důležitými úkoly, nezasahoval do podstatných oblastí řízení státu. Armáda, Všeruská mimořádná komise (Čeka) a Nejvyšší národohospodářská rada nebyly podřízeny sekretariátu ústředního výboru. Sekretariát neměl na starosti ani zahraniční politiku, ani záležitosti Komiterny.⁵³

Jak uvádí Tucker, pro Lenina byla funkce tajemníka úřadem technického rázu. Lenin při podávání zprávy IX. sjezdu strany v roce 1920, jak fungují orgány ústředního výboru založené před rokem, jednoznačně popsal tajemníka (tehdy funkci vykonával Krestinskij) jako naprostého vykonavatele vůle ústředního výboru a prohlásil: „...*pouze kolegia ústředního výboru učiněná orgbyrem nebo politbyrem nebo plénem ústředního výboru, výlučně takové otázky uskutečňuje tajemník ústředního výboru strany. Jinak ústřední výbor není schopen svou práci vykonávat náležitě.*“⁵⁴ Toto vymezení však přehlíželo možnosti tajemnické funkce coby centra moci, a to obzvlášť tehdy, zmocnil-li se jí tak politicky mocichtivý člověk, jakým byl Stalin. Sekretariát ovlivňoval každodenní program rozhodujících politických činitelů, čímž se ocitl ve vysoce strategickém poměru k nejvyšším stranickým rozhodovacím orgánům, a jeho jmenovací pravomoci z něho činily ideální nástroj aparátnické politiky. Lenin si tyto skutečnosti později uvědomil,

⁵² VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 122-123, 126

⁵³ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 13

⁵⁴ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 229-230

když se v „závěti“ zmiňoval o „nesmírné moci“, kterou Stalin ve svých rukou soustředil poté, co se stal generálním tajemníkem.⁵⁵

4.1. Vnitřní stranický boj v Komunistické straně

Na úlohu nového vůdce strany si mohli dělat nárok jen tři osoby: Stalin, Trockij a Zinovjev, kterého podporoval Kameněv. Stalin se zatím držel v pozadí ve stínu triumvirátu Kameněv-Zinovjev-Stalin.⁵⁶ Zvolení Stalina do funkce generálního tajemníka dne 3. dubna 1922 nemělo charakter nástupu nového vůdce a Leninova zástupce. Pokud byl Lenin zdravý, vůbec nepřicházela v úvahu otázka úlohy vůdce strany a hlavy státu. V nové úloze nebyl Stalin straně bolševiků příliš známý, zůstával nadále jen jedním ze členů politbyra, které kromě jeho osoby tvořili Lenin, Trockij, Kameněv, Tomskij, Rykov a další tři kandidáti: Molotov, Kalin a Bucharin.⁵⁷ Od chvíle převzetí funkce generálního tajemníka strany byly Stalinovy negativní vlastnosti v řídicí práci mnohem znatelnější. V činnosti Stalina jako generálního tajemníka se projevovala binární logika, dvoubarevné vidění světa. Kategorický, telegrafický styl listů, projevů a referátů. Mnozí v něm viděli muže činu, osobu se smyslem pro odpovědnost. Každý z ústředního výboru viděl, že pro Stalina neexistovalo nic jiného než stranická disciplína, stranická povinnost a generální linie.⁵⁸

Je nezbytné zmínit, že na konci prosince roku 1923 vznikl Dopis sjezdu, nazývaný také jako „Leninova závěť“. Ve všeobecnosti můžeme do pojmu „závěť“, pochopitelně se tím myslí politická závěť, zahrnout všechny listy, články a poznámky, které Lenin nadiktoval koncem roku 1922 a začátkem roku 1923. V užším smyslu jeho „závěť“ představovala jen několik listů, v nichž Lenin hovořil o práci ÚV a charakterizoval jeho některé členy.⁵⁹ Druhá část Dopisu poukazovala na obrovskou moc nahromaděnou Stalinem ve svých rukou v postavení generálního tajemníka. Jak již bylo zmíněno, Lenin později dodal, že by Stalin neměl dále

⁵⁵ Tamtéž

⁵⁶ MEDVEDEV, Roj Aleksandrovič. *Stalin a stalinismus: historické črty*. Bratislava: Obzor, 1990. ISBN 80-215-0079-4, s. 18

⁵⁷ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 125

⁵⁸ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 14

⁵⁹ Tamtéž s. 14-15

zastávat tuto funkci. Kromě Stalina však byli v Dopise podrobena kritice i další členové politbyra.

Jiných lidí, přestože o „závěti“ neměli ani zdání, se zmocňovaly stále větší obavy z narůstající Staliny tajemnické moci. Pravděpodobně, právě utájení jejího obsahu vedlo k tomu, že vůbec nepřispěla k vytvoření mocenských poměrů.⁶⁰ Dopis byl otevřen až po Leninově smrti v roce 1924 na XIII. sjezdu bolševiků. Nebylo to však veřejné přednesení, ale zvláště jednotlivým delegacím. Příčinou tomu byl jasný nesouhlas ÚV s Leninovou kritikou hlavních představitelů komunistické strany.

Vzdání se funkce generálního tajemníka nabídl Stalin sám z vlastní vůle. Ovšem to byl skutečně strategický krok, neboť takto by měl na jeho místě postupovat každý správný bolševik. Takový postup byl pouze zamaskovaným manévrem, protože byl naprosto přesvědčen, že jeho žádost o odvolání z funkce bude odmítnuta. Nutné poznamenat, že Trockij, Kameněv a Zinovjev hlasovali proti jeho odvolání. Podniknutí podobných kroků, aby se Leninovo doporučení odvolat Stalina z funkce nerealizovalo, bylo zvláštním postupem z jejich strany, alespoň vzhledem k těsné spolupráci s Leninem.⁶¹ Lze říci, že sami přispěli k většímu upevnění pozice Stalina, což se následně snažili bezvysledně napravit.

Samotný boj o moc začal být zřejmý již na jaře roku 1923. Pravda uveřejnila článek *Lev Trockij – organizátor vítězství*. V téže době se ale začínaly šířit pamflety na Trockého, které upozorňovaly na jeho „nebolševické“ chování. Lunačarský (komisař osvěty) začal zase vyzdvihovat Zinovjeva. Jaroslavský zase v mnohých pracích zdůrazňoval Stalinovu úlohu v revoluci a v občanské válce. Všechny tyto projevy byly znakem stranického boje, který se rozpoutal ve stranickém aparátu. Stalinovi se podařilo získat na svou stranu Zinovjeva a Kameněva, přičemž využíval zjevné skutečnost, že Trockij a Zinovjev se vůči sobě již dlouhou dobu chovali nenávislně. V říjnu 1923 zaslal Trockij dopis členům ÚV a ústřední kontrolní komise, ve kterém ostře kritizoval stranické vedení. V listě projevil mnoho zajímavých postřehů o byrokratizaci stranického aparátu a omezování stranické demokracie. V jeho listu bylo i množství narážek na opodstatněnost změn

⁶⁰ REIMAN, Michal. *Lenin, Stalin, Gorbačov: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1991. Knihovna Lidových novin (Nakladatelství Lidové noviny). ISBN 80-710-6024-0, s. 90-97

⁶¹ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 165

ve vedení strany. Ještě ostřejší formulace obsahovalo vyhlášení 46 významných bolševiků, které ÚV obdržel po Trockého dopise. V tomto vyhlášení se psalo: „*Podmínky, které vznikly ve straně, není možno trpět. Ubíjejí iniciativu strany, zaměňují stranu na úřednický aparát, který bez reptání dělá, co se mu přikáže.*“⁶²

Postupně se zmocňovaly obavy Zinovjeva a Kameněva, kteří přihlíželi tomu, jak se v letech 1923–24 z podřadného člena triumvirátu politbyra stává jeho dominantní člen, ačkoliv ještě začátkem roku 1920 měli větší obavy z Trockého, a Stalina pokládali za „bezpečného“.⁶³ Zinovjeva, jenž tehdy využíval Stalina coby protiváhu Trockému, začal růst Stalinové politické moci natolik znepokojovat, zahájil roku 1925 určité kroky k jejímu omezení. Pozval několik stranických vůdců na neformální schůzku, kde jim naznačil plán „politizace“ sekretariátu. Chtěl podřídit sekretariát přímé kontrole politbyra s tím, že by jeho dva další členové – jednak Trockij a jednak Kameněv, Bucharin nebo on sám – byli jmenování tajemníky se stejnou pravomocí, jakou měl Stalin.⁶⁴ Tento bezvýsledný pokus, jak se dalo očekávat, byl marný. Dle Eduarda Vlčka byla možnost odvolání Stalina z funkce generálního tajemníka již promarněna: „*Kdyby se Trockij se zinověvci spojil v roce 1923 nebo o rok později, tak by se Stalinova pozice stala těžší.*“⁶⁵

Následovaly i další kroky, ovšem podobně nevydařené: Kameněv navrhl Stalina na post – právě uvolněný Trockým – předsedy Revoluční vojenské rady republiky, což by mělo za následek jeho odchod ze sekretariátu; Stalin však o něj neprojevil zájem.⁶⁶ Je zaznamenáno, že těsně před XIV. sjezdem se sešlo několik význačných stranických vůdců v bytě starého bolševika Petrovského, aby prodiskutovali plán nahradit Stalina Dzeržinským na místě generálního tajemníka. Údajně se proti tomu postavil Ordžonikidze a tvrdil, že by si to strana mohla vyložit jako ústupek Trockému, a tak se od toho záměru upustilo.⁶⁷ Byla téměř jistá

⁶² Citace převzata z: VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnické sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 18

⁶³ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 166

⁶⁴ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 230

⁶⁵ Citace převzata z: VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnické sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 23

⁶⁶ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 188-189

⁶⁷ TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 230

skutečnost, že nastoleného Stalinova politického aparátu a jeho pevně nastolené pozice ve straně se nepodaří jen tak jednoduše zbavit.

Pozoruhodným rysem Stalinova aparátu byla mocenská struktura, již vybudoval na jeho vrcholu. Každý tajemník ústředního výboru totiž používal služeb značného počtu pomocníků. Stalin si jako generální tajemník v průběhu dvacátých let vytvořil sbor osobních politických spolupracovníků, které si vybral jak kvůli jejich nadání, tak kvůli jejich loajalitě. Spolupracovníci informovali o každé oblasti sovětských záležitostí, včetně zahraničních vztahů a pomáhali při přípravě politických stanovisek. Jeho osobní spolupracovníci, z nichž ve dvacátých letech k těm významným patřili Tovstucha a Mechlis, měli titul „pomocníka tajemníka ústředního výboru“. Z Tovstuchy se také stal náměstek ředitele, později i ředitel odboru tajných záležitostí ústředního výboru a v letech 1924 až 1926 sloužil jako náměstek ředitele Leninova institutu, přičemž v této funkci se podílel na přípravě druhého vydání Leninových spisů. Stalinova politika využívala aparátu k vlastní podpoře a byla postavena na jasné strategii: pomocí sekretariátu budovat stranickou klientelu v oblastech a poté přeměňovat tuto lokální moc v moc centrální.⁶⁸

Závěrem lze poukázat na kroky, kterými Stalin svou frakci vedl k rozhodujícímu vítězství nad zbytkem. Byly svědectvím jeho mimořádné zručnosti a vychytralosti v roli politického stratéga a uvádějí se jako učebnicový příklad umění koaliční strategie, tzv. Stalinova šachová partie. Bylo jasné vidět, jak se Stalin během posledního stadia Leninovy nemoci spojil se Zinovjevem a Kameněvem v neformální vedoucí trojspolek kvůli určování politiky politbyra. Současně pěstoval úzké styky s „bucharinovci“ a podporoval jejich směřování v ekonomické politice, s nimiž mnozí straníci souhlasili. Společně s těmito spojeními pak vystupoval proti Trockému. Smluvený veřejný útok na „trockismus“ v roce 1924 a na počátku roku 1925 byl milníkem začátku konce Trockého a jeho politické moci.⁶⁹

⁶⁸ Tamtéž s. 231-232

⁶⁹ Tamtéž s. 235

4.2. Opozice do roku 1927

Jak již bylo zmíněno, na podzim roku 1925 se trojspolek rozpadl, když strach ze Stalina a jeho rostoucí politické síly začal u Zinovjeva a Kameněva převažovat. V září se tito dva spojili s Naděždou Krupskou a Sokolnikovem kvůli obhajobě opoziční „platformy čtyř“ a na XIV. sjezdu strany, který se sešel v prosinci roku 1925, vyšel konflikt najevo. Trockij však zůstal v pozadí tohoto útoku zaměřeného proti Stalinovu používání sekretariátu coby politického nástroje. Kameněv ale zpochybnil jeho pověření k tomu, aby se stal nejvyšším stranickým lídrem, když prohlásil: „*Jsmo proti vytváření teorie ‚voždě‘, jsmo proti vyrábění ‚voždě‘*,” také zdůraznil: „*Nabyl jsem přesvědčení, že soudruh Stalin nemůže sehrát roli sjednotitele nejvyššího bolševického velení.*“⁷⁰ Tento přímý a otevřený projev proti Stalinovi byl smělym postojem, nedocílil však žádných výsledků. Členové opozice jednoznačně utrpěli těžkou porážku a jejich moc v nově ustaveném ústředním výboru a politbyru poklesla a Stalinova moc naopak vzrostla, takže Zinovjevova leningradská opora podlehla útoku Stalinovy moci. Kameněv byl ponížěn ve své funkci do postavení kandidáta politbyra.⁷¹

Trockij později o Stalinovi napíše, že ho odháněl omezenými zájmy, empirismem, psychologickou hrubostí a mimořádným cynismem provinciála, kterého marxismus zbavil mnohých předsudků, ale nenahradil je důkladným světonázorem. Trockij byl ovšem nemilosrdný člověk. Jeho příkazy, kdy nechal hromadně bez soudu postřílet zběhy, jsou pověstné. Téměř ve všech hlavních otázkách se Trockij rozcházel se Stalinem a často i s většinou stranického vedení. Trockij nejenže podcenil Stalinovu vůli a jeho bystrý intelekt, ale i svými nekonečnými útoky, diskusemi, a polemickými články mimoděk zvýšil Stalinovu autoritu, který v této situaci vystupoval jako obránce a popularizátor Leninova odkazu, myšlenek a závěru, a jako ochránce jednoty strany.⁷² V podstatě Trocký sám pomohl Stalinovi upevnit jeho politické pozice. Stalin v očích členů strany jakoby ani jednou neztratil politickou rovnováhu, byl přísný a nekompromisní ve svých rozhodnutích, současně projevoval zručnost, ale spíše vychytralost využitím

⁷⁰ Citace převzata z: TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9, s. 230

⁷¹ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 191-192

⁷² Tamtéž, s. 196-197

podpory svých budoucích protivníků Zinovjeva a Kameněva v konfrontaci proti Trockému.⁷³ Stalin nechal Trockého roku 1926 vyloučit z politbyra a o tři roky později vyhostit ze země.

⁷³ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 20

5. V čele SSSR

5.1. Kolektivizace

Po zavedení NEPu (Nové ekonomické politiky, zahájené vládou v březnu 1921 po X. sjezdu komunistické strany) se výrazně oživila ekonomická činnost ve všech sektorech a v rámci všech hospodářských systémů, které v zemi existovaly.⁷⁴ Znamenala dočasné nahrazení jednosektorového (tj. státního) hospodářství vícesektorovým, připouštějícím v omezené míře domácí i zahraniční kapitál a trh a zejména poskytujícím rolníkům svobodu volně realizovat přebytek produkce nad stanovenou naturální daň.⁷⁵

Průmyslová výroba se oživovala a rozšiřovala. Zlepšovala se situace a zvyšovala se výroba drobných rolnických průmyslů. Oživila se i větší rolnická hospodářství – kulacká – ve kterých se využívala námezdní síla buď trvale nebo sezónně.⁷⁶ Naproti tomu v letech 1926–1927 vznikly největší disbalance mezi rozvojem zemědělského a průmyslového hospodářství. V situaci, kdy byl nedostatek úvěru a neexistovala dostačující pomoc ze zahraničí, hospodářství země se mohlo rozvíjet hlavně na základě vnitřního hromadění. Hlavní naděje se vkládaly do rozvoje zemědělství, zejména do tržního obilí. Obilniny však ani počtem osevních ploch, ani průměrnými výnosy nedosahovaly předrevolučního úrovně. Množství tržního obilí se výrazně snížilo.⁷⁷ Velkostatky – základní dodavatele obilí – byly zničeny. Hlavním producentem obilí se stala hospodářství středních a drobných rolníků.

Jak bylo v předchozím odstavci zmíněno, NEP přinesl záhy pozoruhodné zlepšení ekonomiky, hlavně trhu potravin (v některých politických kruzích, hlavně ruských emigrantů, byl dokonce považován za počátek „termidoru“, tedy transformace v buržoazní systém). Nebyl žádným promyšleným, a hlavně

⁷⁴ Tamtéž s. 28

⁷⁵ PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: C.H. Beck, 2000. Právo a společnost (C.H. Beck). ISBN 80-717-9432-5, s. 68

⁷⁶ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 264

⁷⁷ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnické sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 28

perspektivním projektem – tato představa o něm patří k řadě legend, které ovšem svého času přispívaly k erozi systému direktivního řízení a také ke vzniku koncepcí „třetí cesty“. V souvislosti s vrcholícími snahami Stalina zaujmout vůdčí postavení ve straně, které byly ideologicky podloženy teorií o možnosti vybudovat socialismus v jedné zemi, když se světová revoluce „opozdila“, byl NEP roku 1927 kombinován direktivními, násilím vymáhanými opatřeními, jež se díky své bezprostřední úspěšnosti z hlediska vládních potřeb velmi rychle stala všeobecnými.⁷⁸

Asi v polovině třicátých let ekvilibristická ideologie (ilustrovaná Stalinskou ústavou vítězného socialismu) konstatovala, že bylo dosaženo komunismu – avšak zatím jenom toho prvního stadia – socialismu. Ve skutečnosti byl státním monopolem znovuzrozen válečný komunismus (tj. systém centralizovaného řízení výroby a rozdělování výrobků, uspokojující vládním aparátem stanovené potřeby země, hlavně armády, a to bez respektování jakýchkoliv hospodářských principů), podepřený rozsáhlým byrokratickým aparátem strany, státu, ekonomických organizací a policie, a tak vybudován na světě nejdůslednější systém direktivního řízení ekonomiky a veškerého života společnosti totalitním státem.⁷⁹

Začátkem roku 1930 připravila zvláštní komise návrh usnesení ústředního výboru *O tempu kolektivizace a pomoci státu při zakládání kolchozního (státního) sektoru a likvidaci bohatších rolníků jako třídy*. Na Stalinův příkaz komise vznikl na venkově vlastně výjimečný stav. Všude vzrostla úloha Státní politické správy – GPU. Generální tajemník bez zvláštních vědeckých zdůvodnění, zohlednění veškerých pozitivních či negativních faktorů důrazně žádal o urychlení procesu. Násilí proti středním rolníkům, kteří se vzpěchovali vstoupit do kolchozů, se zvyšovalo. V mnohých oblastech zavedli heslo: „Kdo nevstoupí do kolchozu, je nepřitelem sovětské moci.“⁸⁰ Objektivní potřeba sdružení, která se nejdříve materializovala v dobrovolné formě, byla později opřena systémem tvrdých opatření administrativní, právní a politické povahy.

Nespokojenost s násilnými způsoby kolektivizace na venkově se neustále zvyšovala. V některých oblastech na protest proti kolektivizaci se vyskytly i

⁷⁸ PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: C.H. Beck, 2000. Právo a společnost (C.H. Beck). ISBN 80-717-9432-5, s. 69

⁷⁹ Tamtéž s. 71

⁸⁰ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 270

protestní akce. První srážka mezi rolníky a sovětskou mocí se odehrála na jaře roku 1918, kdy začala nucená expropriace zemědělských přebytků. Koncem roku 1929 Stalin na konferenci marxistických zemědělských pracovníků vytýčil heslo o likvidaci kulaků jako třídy a vyhlásil, že likvidace kulaků se musí stát součástí zakládání družstev a celkové kolektivizace. Podle všeho dosáhl počet zlikvidovaných rolníků asi milion rodin, z některých byla nejméně polovina násilně přesídlena do vzdálených severních a východních oblastí státu.⁸¹ Ani tento údaj však není možné považovat za úplně přesný. Nezahrnuje totiž ty, kteří byli vystěhováni v oblastech úplné kolektivizace (což znamenalo prakticky zlikvidování celých vesnic), a ani statisíce chudých rolníků, které vystěhovali s nálepkou „nadržovatelů kulaků“.⁸²

Na Stalinův návrh byl v srpnu 1932 přijat zákon o ochraně socialistického vlastnictví. Rozkrádání kolchozního majetku se trestalo trestem smrti zastřelením nebo desetiletým pobytem v pracovním táboře. Zákon „o kláscích“, jak ho na venkově nazývali, nelítostně trestal tisíce hladovějící. Stalin trval na jeho bezpodmínečném dodržování. Až do začátku roku 1933 bylo podle něho odsouzeno více jak 50 tisíc osob včetně dětí. Jedním ze způsobů, jakými bylo postupováno ze strany sovětské moci, bylo zastavení přísunu zboží do oblastí, které nesplnily plán výkupu obilí, zrušili tam státní i družstevní obchody. V jednotlivých případech se sahalo dokonce k takovému krutému opatření, jako je vystěhování celých vesnic do vzdálených částí země. Tak např. na podzim roku 1932 vystěhovali do severních oblastí 16 severokavkazských vesnic. Na podzim roku 1931 zasáhl rozsáhlé oblasti Sovětského svazu hladomor. Nejvíce postižena byla jižní Ukrajina, střední Povolží, Kazachstán, severní Kavkaz. Ovšem byl to hladomor cílený, vyvolaný především ve vzpurných oblastech, kde kolektivizace nepostupovala a narazila na tvrdý odpor rolníků. Dopředu naplánovaný hlad a uměla manipulace s výsledky sčítání obyvatelstva v třicátých letech, aby se zamaskoval počet zemřelých a aby se mrtvé duše zapsaly za živé – to je jeden z tragických následků stalinismu.⁸³

Navzdory velkému hladu trval Stalin na tom, aby se obilí dále vyváželo, především za účelem získání cizí měny na nákup strojů, zařízení a techniky

⁸¹ Tamtéž s. 271

⁸² VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnické sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 29

⁸³ Tamtéž s. 30

v zahraničí. Dokonce i v nejúrodnějším roce 1933 bylo vyvezeno do západní Evropy přibližně okolo 10 milionů metrických centů obilí. Sovětské obilí se přitom v podmínkách světové ekonomické krize prodávalo za dumpingové ceny.⁸⁴ Jako nejobektivnější číslo zemřelých působením hladomoru (k němuž došlo srovnáním demografického vývoje a použitím indexových metod) se uvádí v pracích více autorů 8,5 až 9,5 milionů přímých obětí hladomoru.

Dovršením represivní politiky kolektivizace vůči rolnictvu znamenal systém osobních průkazů zavedených v letech 1932–1933, jehož účelem bylo připoutání rolníků ke kolchozům, čímž zamezil venkovskému obyvatelstvu přesunům do měst. Zdaleka však ne každý občan Moskvy, Leningradu a některých dalších měst dostal osobní průkaz. Tisíce bývalých kapitalistů, šlechty a dalších lidí zbavených občanských a politických práv se musely vystěhovat na venkov. Velká část pracujících začala být nespokojená. Stalin si však znovu našel obětního beránka. Tentokrát to byli odborníci ze starší, ještě předrevoluční ruské a ukrajinské inteligence. Stalin se snažil svalit na „buržoazní“ odborníky zodpovědnost za všechny nezdary v hospodářství. Začala kampaň kompromitování a likvidování značné části odborníků – nestraníků.⁸⁵ Zvláštní místo v této kampani měly politické soudní procesy koncem 20. a počátkem 30. let.

5.2. Represivní politika

Politické represe pokračovaly po Rudém teroru v době občanské války v sovětském Rusku a později i v Sovětském svazu. Jak se zjistilo následovně, tak v průběhu 20. let řada případů politických zločinů byla ve skutečnosti postavena na zfalšovaných obviněních. Politické procesy měly pro bolševický režim zvláštní význam a smysl, protože protínaly různé aspekty zahraniční a domácí politiky, ekonomiky, ideologie a masového povědomí veřejnosti.

VI. sjezd bolševiků přijal usnesení *O přesném dodržování zákonů*, které je často v literatuře nazýváno jako usnesení *O revoluční zákonnosti*. V něm se zdůrazňovala nutnost občanů, podniků, institucí a úředních osob co nejpřísněji

⁸⁴ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 276-277

⁸⁵ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 30-31

dodržovat sovětské zákony a ostatní právní akty. Odchýlení se od zákonů nebo jejich překročení se připouštělo pouze v případech, kde to vyžadovaly mimořádné podmínky občanské války a odporu proti kontrarevoluci, přičemž v každém takovém případě bylo třeba o tom podat písemné hlášení Radě lidových komisařů RSFSR.⁸⁶

Občanskoprávní vztahy šly stranou. Naopak se zvýšila úloha práva trestního.

V prosinci 1919 byly vydány Vědoucí zásady trestního práva RSFSR, které byly prvním pokusem o systematické zpracování norem obecné části trestního práva. Pro celkovou koncepci vedoucích zásad je charakteristické, že se v nich uvádí jako kritérium určení míry represe tzv. stupeň nebezpečnosti pachatele.⁸⁷

Jedním z prvních sovětských procesů se stal případ Petrohradské bojové organizace V. N. Taganceva z roku 1921, kdy byli masově popraveni představitelé petrohradské vědecké a tvůrčí inteligence. Zatčeny byly celkem 833 osoby, popravy se dočkalo 96 osob, 83 byly přemístěny do koncentračních táborů a 448 byly propuštěny z vazby.⁸⁸ Tento proces byl v roce 1922 shledán jako vykonstruovaný a všichni odsouzení byli následně rehabilitováni.

Největší počet represí do roku 1927 se týkal právě vyšších příslušníků ruské pravoslavné církve a jiných náboženských institucí. Příčinou posloužila vyhláška *O odluce církve od státu a školy od církve* z roku 1918, jež nastolila sekulární povahu státní moci, zbavila náboženské organizace jakýchkoliv vlastnických práv a položila základy pro rozmístění ateistické propagandy a ateistické výchovy.⁸⁹

Výchozím bodem stalinských represí se stal konflikt SSSR s Velkou Británií kvůli politice „vývozu revoluce“ do jiných evropských mocností. Takový konflikt přivedl k roztržení britsko-sovětských obchodních a diplomatických

⁸⁶ VLČEK, Eduard a Karel SCHELLE. *Právní dějiny: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Brno: Doplněk, 1998. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-723-9019-8, s. 86

⁸⁷ Tamtéž s. 87

⁸⁸ НЕХОТИН, Владимир Владимирович а Виктор Алексеевич ГОНЧАРОВ. ДЕЛО «ПЕТРОГРАДСКОЙ БОЕВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ» (ПБО) (1921). *Просим освободить из тюремного заключения* [online]. Современный писатель, 1998. ISBN 5-265-03412-9. Dostupné z: <http://ihst.ru/projects/sohist/material/dela/pbo.htm>

⁸⁹ СИНЕЛЬНИКОВ С. П.: Отмена православного образования в Советском государстве в 1917–1929 годах. *Вестник церковной истории* [online]. 2013. Dostupné z: <https://www.sedmitza.ru/text/3612469.html>

vztahů. V SSSR byly tyto události prezentovány jako příprava na novou zahraniční intervenci a v zemi se začala množit „předválečná psychóza“.⁹⁰

Prvním procesem, který měl za následek rozsáhlé zostření politické situace, byl tzv. šachtinský případ. Při tomto „procesu“ obžalovali především inženýry a techniky doněckého revíru, obvinili je z vědomého záškodnictví, z organizování výbuchů v dolech, z udržování nezákonných styků s bývalými majiteli dolů, z nakupování nepotřebného importovaného zařízení, z porušování zákonů o bezpečnosti práce, z nesprávného řízení dolů apod. Avšak šlo zjevně o politický proces. Soud odsoudil 11 obžalovaných k trestu smrti zastřelením, 9 obžalovaných na dlouhodobé vězení od 4 do 10 let, 4 byli odsouzeni podmíněně, 4 osvobozeni. Ve skutečnosti zinscenování tohoto procesu sledovalo jediný cíl: odvést pozornost pracujících mas od stranického vedení, které bylo zodpovědné za neutěšené životní podmínky.⁹¹ Lze konstatovat, že pro Stalina bylo do jisté míry výhodné podporovat ideji o vědomém záškodnictví, jež maskovala nekompetenčnost ekonomického řízení sovětské moci.

Na podzim roku 1930 proběhl v Moskvě nový politický proces – tzv. proces s „průmyslovou stranou“. Ze záškodnické činnosti obžalovali K. Ramzina, ředitele Ústavu tepelné techniky, ale i další odborníky z oblasti techniky a plánování. Podle údajů obžaloby byl jimi vytvořen řídicí výbor ilegální Průmyslové strany údajně koncem dvacátých let. Hlavní úlohou strany mělo být organizování sabotáží, špionáže. Z obžaloby vyplývalo, že Průmyslová strana sčítala asi dva tisíce členů, převážně z technické inteligence. Na soudu všichni obžalovaní přiznali svoji vinu a ochotně vyprávěli ty nejneuvěřitelnější verze a podrobnosti o své špionážní činnosti, svém spojení s emigrantskými organizacemi, dokonce i hlavou francouzské vlády.⁹² V letech 1929–1932 represivní aparát zaútočil primárně na technickou inteligenci, na odborníky, především tzv. buržoazní.

Zostření režimu v zemi, masové represálie proti rolníkům a „buržoazní“ inteligenci doprovázelo i zpřísnění stranické disciplíny. Uvěznili D. Rjzanova, ředitele Ústavu Marxe, Engelse a Lenina, který byl znám ironickým vztahem ke

⁹⁰ ДАНИЛОВ, Виктор Петрович. *К истории сталинского террора* [online]. МВШСЭН, Интерцентр, 2002. Dostupné také z: <http://ecsocman.hse.ru/data/094/680/1219/039.DANILOV.pdf>

⁹¹ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 32

⁹² Tamtéž s. 33

Stalinovi. V roce 1931–1933 byly zahájeny represálie proti bývalým přívržencům Trockého. Zatčen byl mezi jinými i bývalý lidový komisař pošt Smirnov, jeden z vůdců ozbrojeného povstání v Moskvě v roce 1905.⁹³ Rozvinula se široká kampaň proti nacionalismu, především na Ukrajině, v Arménii, ale i v dalších republikách.

Začátkem třicátých let uvnitř bolševické strany vznikla opoziční skupina Rjutina, která měla přibližně 15 členů. Rjutin pracoval v aparátu ústředního výboru, zastával názory „pravé opozice“ a nedokázal se smířit s její porážkou. Jeho skupina žádala o podstatnou změnu ekonomického kurzu země, oslabení tlaku na vesnice, zastavení represivních tendencí uvnitř strany a její větší demokratizaci. Po obvinění Rjutina z vytvoření „kulacké a kontrarevoluční“ organizace trval Stalin na tom, aby všechny členy tzv. Rjutinovou základnu nejenom zavřeli, ale i postříleli. Většina členů politbyra se však pod vlivem Kirova postavila proti takovému návrhu a rozhodla téměř všechny rjutinovce vypovědět do vzdálených oblastí státu, ale před tím je vyloučit z bolševické strany. Rjutina vyloučili ze strany jako jednoho z prvních a uvěznil, zanedlouho však byl propuštěn.⁹⁴ Rjutin i přesto pokračoval v kritice a roku 1932 byl opětovně zatčen. Později v roce 1937 byl popraven, svou vinu nikdy nepřiznal.

Dříve zmíněný Sergej Kirov byl dlouholetým Stalinovým přítelem a značně populární osobou ve straně, ovšem ani takové přátelství nezachránilo Kirova od zavraždění bývalým instruktorem stranického výboru Leonidem Nikolajevem v roce 1934. Okolnosti zavraždění jsou dodnes obklopené oponou stalinského tajemství. Na podporu takových tvrzení ukazují nepřímé důkazy, jakými byly např. odstranění dvou – tří stupňů potencionálních svědků (např. Kirovova strážce a pracovníka NKVD Borisova) i následný proces proti Nikolajevu, kde za pouhých 27 dnů v zveřejněné obžalobě se tvrdilo, že Nikolajev byl aktivním členem ilegální trockisto-zinovjevovské organizace.⁹⁵ Obžalobu podepsal prokurátor SSSR Vyšinskij a vyšetřovatel pro nejzávažnější případy Šejnin. Koncem prosince

⁹³ Tamtéž s. 35

⁹⁴ RADZINSKIJ, ědvard Stanislavovič. *Stalin: zevrubný životopis založený na notových dokumentech z ruských tajných archivů*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0702-2, s. 236-238

⁹⁵ VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2, s. 335-336

Nikolajev byl popraven, později roku 1937 byli popraveni i vedoucí pracovníci leningradského NKVD.

5.3. Velká čistka

Již večer, v den, kdy byl Kirov zavražděn, tajemník ústředního výkonného výboru Jenukidze na Stalinův telefonický příkaz sestavil a zveřejnil usnesení ÚVV a RLK SSSR, na základě kterého byly provedeny změny v platném trestně-právním zákoníku svazových republik. Toto usnesení bylo nazváno *O postupu vyšetřování případů přípravy nebo spáchání teroristických činů* (známo je také pod názvem „Zákon z 1. prosince 1934“). Je charakteristické, že toto usnesení nikdy nebylo schváleno zasedáním ÚVV sovětů SSSR, jak to požadovala sovětská ústava a zjevná nezákonnost tohoto usnesení mu nebránila zůstat v platnosti až do roku 1956. Protiústavní postup je navíc spatřován ve skutečnosti, že místo formální hlavy státu, předsedy ÚVV SSSR Kalinina, dokument podepsal právě Jenukidze. Taktéž souhlas jednotlivých členů politbyra a RLK byl získán dodatečně. V tomto usnesení ÚVV bylo stanoveno, že:

1. je povinností vyšetřovacích orgánů urychleně vyšetřovat případy obviněných z přípravy nebo spáchání teroristických trestných činů;
2. soudní orgány nesmí zdržovat výkony rozsudků o nejvyšší míře trestu z důvodu žádosti zločinců dané kategorie o milost, protože prezídium ÚVV sovětů Svazu SSR nepovažuje za možné přijímat podobné žádosti k projednávání; a
3. je povinností orgánů lidového komisariátu vnitra okamžitě vykonávat rozsudky o nejvyšší míře trestu vůči zločincům výše jmenovaných kategorií.⁹⁶

Dále byla v tomto usnesení stanovena nutnost ukončit vyšetřování takovýchto případů do 10 dnů, obžalovací spis odevzdat obžalovanému jeden den

⁹⁶ Tamtéž s. 337

před soudním projednáváním případu a případy projednávat bez účasti stran. Výše uvedené usnesení není jediným příkladem účelového užívání práva, a to hlavně státním k represím. V březnu 1935 byl přijat zákon o potrestání rodin vlastizrádců. Všechny nejbližší příbuzné vlastizrádců měli deportovat do vzdálených okresů země i tehdy, když s přestupkem neměli nic společného.⁹⁷ Systém rukojemství se takto stal součástí zákonodárství.

V dubnu 1935 byl ÚVV SSSR přijal dekret, který umožňoval trestně právní odpovědnost dětí od dvanácti let, včetně možnosti uložení trestu smrti.

19. srpna 1936 v Moskvě začalo první z mnoha ohavných představení, tzv. otevřený soudní proces nad vůdci opozice. Na lavici obžalovaných zasedali převážně bývalí vůdcové „nové opozice“ – Zinovjev, Kameněv, Jevdokimov, Smirnov a dalších – celkem 16 osob. V obžalovacím spise byli nazváni „trockisticko-zinovjevovským teroristickým ústředím“. Po čas soudního procesu, který trval 5 dní, obžalovaní podrobně vypovídali o své úloze při zavraždění Kirova a o plánech na zavraždění Stalina, Molotova, Kaganoviče. Jediný Smirnov, prohlášený na procesu za vedoucího trockistického ilegálního hnutí, se pokusil odmítnout většinu obvinění, „usvědčily“ ho však výpovědi ostatních obžalovaných. Proces byl sice veřejný, v soudní síni se však sešlo jen několik desítek předem vybraných „zástupců veřejnosti“, zaplňovali ji pracovníci Státní politické správy. Prokurátor Vyšinskij nepředložil žádné věcné důkazy nebo důkazové materiály, ale kolegium nejvyššího soudu je ani nevyžadovalo, neboť celá obžaloba se zakládala na svědeckých výpovědích a přiznáních samotných obžalovaných. Tyto výpovědi a přiznání byly získávány za cenu použití nejhrubšího násilí a nátlaku. Žádný z obžalovaných neměl na procesu obhájce. Výpovědi obžalovaných byly identické – uváděli plány různých trestných činů, sktrukturu „ústředí“, jeho poboček atd.⁹⁸ První část politických procesů měli za sebou a Zinovjev, který byl odsouzen k 10 letům vězení, Kameněv k 5 letům (později se jeho trest zdvojnásobil).

V roce 1936 začal druhý moskevský monstroproces se Zinovjevem, Kameněvem a dalšími. Nově byli obviněni mimo jiné ze záškodnické činnosti, které se měli dopustit jako tajní agenti Japonská a Německa. Procesu se zúčastnili

⁹⁷ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnické sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 38

⁹⁸ Tamtéž s. 39

také zahraniční novináři. Všichni obžalovaní tentokrát byli odsouzeni k trestu smrti, žádosti o milost nebylo vyhověno.

Začátek roku 1937 byl ve znamení dalšího velkého procesu. Tentokrát se před vojenské kolegium nejvyššího soudu dostali Pjatakov, Radek, Sokolnikov, Serebrakov, Livšic a další – celkem 17 osob. Téměř všichni patřili v letech 1924–1928 k tzv. spojené opozici, ale když později otevřeně poukazovali na svůj rozchod s Trockým, vrátili se na důležitá hospodářská a politická místa. Všechny je obvinili z příslušnosti k tzv. paralelnímu ústředí, z přípravy teroristických akcí, ze špionáže, z úsilí o rozdělení SSSR. Obžalovaní dostali své obhájce, ale ti se je ani nesnažili hájit. Když Stalin viděl naprostou oddanost vyšetřovacího aparátu, dovolil pozvat na proces i zahraniční novináře a diplomaty. Jedinými důkazy byly i nyní výpovědi samotných obžalovaných. Na tomto procesu už celkem jasně zazněla slova o „špionážně-teroristické činnosti“ Bucharina a Rykova. Mnozí obžalovaní vypovídali o svém spojení s oběma. Rykov a posléze i Bucharin byli odvoláni ze svých funkcí. Proces s „paralelním ústředím“ skončil koncem ledna. Třináct obžalovaných bylo odsouzeno k trestu smrti, Radkovi byl uložen trest odnětí svobody na dobu 10 let (avšak údajně byl později zabit).⁹⁹ Pracovníci ministerstva vnitra a veřejnost přivítali vyhlášení trestů smrti pro obžalované v soudní síni bujným potleskem.

Čistka v letech 1936–1938 se dotkla nejen politické špičky státu, ale i vedení Rudé armády. Z první pětice maršálů Sovětského svazu – Tuchačevskij, Vorošilov, Jegorov, Buďonnij, Bljuchěr – čistku přežili pouze Vorošilov a Buďonnij. Trockij v roce 1939 ocenil rozsah represe následovně: „...*Stalin ,vyhladil barvu‘ velitelského štábu, zastřelil, sesadil a vyhnal přibližně 30 tisíc důstojníků...*“.¹⁰⁰ Takové číslo představuje 80 % tehdejšího armádního vedení.

5.4. Svatá trojice NKVD

Represálie zasáhly i proslulý Lidový komisariát vnitřních záležitostí – NKVD. Čerstvě vzniklý orgán, do jehož kompetenci byla začleněna velmi důležitá

⁹⁹ Tamtéž s. 40

¹⁰⁰ Citace převzata z: ТРОЦКИЙ, Лев Давидович. *Портреты революционеров* [online]. Московский рабочий, 1991. ISBN 5-239-01313-6. Dostupné také z: <http://history.org.ua/LiberUA/5-239-01313-6/5-239-01313-6.pdf>, s. 125

hlavní správa státní bezpečnosti, jejíž základními úkoly byly boj proti špionáži, kontrarevoluci, terorismu, zločinům proti sovětskému zřízení, vlastizrady a ochrana bezpečnosti v zemi, byl taktéž předmětem hromadných poprav.

Prvním z vedoucích se stal Genrich Grigorijevič Jagoda, který mimo jiné bývá považován za tvůrce Hlavní správy nápravně-pracovních táborů (GULAGu). V očích Stalina ovšem nebyl dost důrazný, proto byl následně jmenován do méně významné funkce lidového komisaře pro komunikaci SSSR. Na plenárním zasedání ústředního výboru v březnu 1937 byl Jagodovi vyčítán příliš pomalý postup při odhalování spiknutí trockisticko-zinovjevovského teroristického ústředí, ignorování Stalinových pokynů apod. Následně byl roku 1937 zatčen, byl obviněn ze špionáže a několika vražd (zejména Jagodova předchůdce Menžinského, spisovatele Maxima Gorkého a jeho syna a další). V důsledku brutálního vyšetřování a velkého množství výslechů se Jagoda ke všemu přiznal. Téhož měsíce v roce 1938 byl odsouzen k trestu smrti.

Po odvolání Jagody z funkce lidového komisaře zaujal jím uvolněné místo Nikolaj Ivanovič Ježov. „Ježovščina“ – právě takovým názvem bývá označována perioda Velké čistky od září 1936 do srpna 1938 pod jeho vedením. Ta nejbrutálnější a nejkrvavější. Na základě rozhodnutí NKVD SSSR č. 00447 *O represivní operaci vůči bývalým kulakům, zločincům a dalším protisovětským živlům* došlo v průběhu dvou let k zatčení 1,7 milionu lidí, 390 tisíc bylo zastřeleno a 380 tisíc bylo přemístěno do GULAGu. Jednalo se o největší masovou operací Velkého teroru.¹⁰¹ Ježova čekal stejný osud, jako Jagodu. Nejprve přeražení na jinou pozici v rámci lidového komisariátu, následné zatčení, proces a poprava zastřelením v roce 1940.

Poslední z trojice a nástupce Ježova, Lavrentij Pavlovič Berija. Na základě společné rezoluce Rady lidových komisařů SSSR a ÚVV SSSR přijaté dne 17. listopadu 1938 *O zatčení, prokurátorském dozoru a vyšetřování*, která ukončila hromadné zatýkání a deportaci lidí, zastavení fungování „trojek“, které urychleně projednávaly případy „nepřátel lidu“ v období „ježovščiny“ a obnovení státního

¹⁰¹ БОБРОВ, Вадим. *Справка 1 спецотдела НКВД СССР о количестве арестованных и осужденных за время с 1 октября 1936 г. по 1 ноября 1938 г. Не ранее 1 ноября 1938 г.* [online]. ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА ИСТОРИЧЕСКИХ ДОКУМЕНТОВ: 1 спецотдел НКВД СССР, 2019. Dostupné také z: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/63147-spravka-1-spetsotdela-nkvd-sssr-o-kolichestve-arestovannyh-i-osuzhdennyh-za-vremya-s-1-oktyabrya-1936-g-po-1-noyabrya-1938-g-ne-ranee-1-noyabrya-1938-g#mode/inspect/page/1/zoom/4>

dozoru nad vyšetřovacím aparátem NKVD, Berija podepsal rozkaz č. 00762 *O postup provádění usnesení Rady lidových komisařů SSSR a ÚVV SSSR* ze dne 26. listopadu 1938. Tímto rozkazem byly prohlášeny za neplatné 7 resortních dokumentů a oběžníků NKVD z roku 1937 a 5 z roku 1938, 7 platných rozkazů a oběžníků bylo zrušeno. Vydání předmětného aktu je považováno za konec „stalinského“ teroru 30. let.¹⁰²

V letech 1936–1938 překonal Stalin všechny historické rekordy politického teroru. Podle odhadu za tyto tři roky bylo uvězněno výlučně z politických důvodů nejméně 5 milionů osob.¹⁰³

5.5. Právo RSFSR a SSSR

Pojem revoluční zákonnosti zřejmě nelze ztotožnit se zákony v dnešním pojetí. Zmíněné usnesení *O přesném dodržování zákonů* svědčí spíše o tom, že si vláda uvědomovala, že dodržování zákonů všemi subjekty je nejlepší a univerzální prostředek vůči převládající nezákonnosti, revolučnímu chaosu a bezpráví, a že zákonnosti může být dosaženo jen postupně spolu s upevňováním sovětské moci. Je zřejmé, že v období boje o moc převládala v pojmu „revoluční zákonnost“ revolučnost nad zákonností, výjimka nad pravidlem.¹⁰⁴

Politika válečného komunismu a její realizování v oblasti národního hospodářství se stala předmětem administrativního řízení.

5.5.1. Ústavní vývoj

Počátky sovětského ústavního práva položily *Říjnové dekrety* a většina z nich měla zcela nebo zčásti charakter fundamentálních státních zákonů. Za

¹⁰² МОЛОТОВ, Вячеслав Михайлович а Иосиф Виссарионович СТАЛИН. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП: ОБ АРЕСТАХ, ПРОКУРОРСКОМ НАДЗОРЕ И ВЕДЕНИИ СЛЕДСТВИЯ. In: *Решение Политбюро ЦК ВКП(б) № П65/116 от 17 ноября 1938 года: 116. — Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия.* [online]. 1938. Dostupné z: <http://old.memo.ru/history/document/pbnadzor.htm>

¹⁰³ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929: studie dějin a osobnosti.* Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 44

¹⁰⁴ VLČEK, Eduard a Karel SCHELLE. *Právní dějiny: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách.* Brno: Doplněk, 1998. Edice učebnic Právnícké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-723-9019-8, s. 86

prozatímní ústavu vznikajícího sovětského státu je možno považovat programové prohlášení II. všeruského sjezdu sovětů. Shrnutím ústavněprávního obsahu Říjnových dekretů, doplněného doktrínou federalizace státu, byla *Deklarace práv pracujícího a vykořisťovaného lidu* z ledna 1918. Odmítala se zde všeobecná demokracie buržoazního typu především pro její majetkový cenzus, znemožňující nemajetné většině účast na moci a využívání práv, byť zákonem zaručených. Rovnost pro celou společnost měla být zajištěna až v beztřídní společnosti. Sovětský režim vyhlášoval, že však je schopen pro absolutní většinu společnosti garantovat reálná rovná práva okamžitě, a to mocenským opatřením – vyloučením majetkových tříd z jakéhokoliv podílu na moci a jejich likvidací a současnou koncentrací veškeré politické moci v rukou „proletariátu“, jehož živelnou schopností je pod vedením marxistické strany přinutit celou společnost jít směrem ke komunismu.¹⁰⁵

Deklarace se stala hlavní částí první sovětské ústavy, vydané uprostřed roku 1918, jež je označována za ústavu otevřené diktatury proletariátu, resp. občanské války. Formálně byla tato ústava účinná až do roku 1936, z toho po přizpůsobení ústavě SSSR z roku 1924 jako ústava svazové republiky Ruské. Stala se také vzorem ústav ostatních sovětských, resp. svazových republik. Orgány veškeré moci jsou podle této i všech dalších ústav sověty. Sověty si po uchopení moci ponechaly původní sjezdovou soustavu, která vznikla po únorové revoluci roku 1917. Podle ústavy z roku 1918 sověty v užším smyslu vlastně existovaly jen na úrovni prvního článku a ten byl ustavován podle „výrobního“ principu v továrnách, vojenských jednotkách, organizacích atd. Na venkově se podle teritoriálního principu volily vesnické sověty.¹⁰⁶

Ústava z roku 1918 zaručovala stejná práva pracujícím bez ohledu na národnost nebo rasu, svobodu shromažďování (článek 15 ústavy), svobodu svědomí (článek 13 ústavy), právo na vzdělání (článek 17 ústavy), svobodu projevu (článek 14 ústavy), svobodu sdružování (článek 16 ústavy), právo volit a být volen bez ohledu na pohlaví a národnost (článek 64 ústavy). Vykořisťovatelské třídy tato práva neměly.¹⁰⁷ Právo volit a právo být volen bez ohledu na pohlaví tedy

¹⁰⁵ PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: C.H. Beck, 2000. Právo a společnost (C.H. Beck). ISBN 80-717-9432-5, s. 70

¹⁰⁶ Tamtéž s. 70-71

¹⁰⁷ Ústava RSFSR 1918: přijata na V. sjezdu Sovětů dne 10. července 1918

znamenal, že nově měly volební právo i ženy. Liberálnost první sovětské ústavy se dále projevovala např. v zákazu diskriminace, zaručování práv sdružovacích a shromažďovacích, bezplatnosti vzdělání apod.

Ústřední orgány byly modifikovány nejprve při vzniku SSSR roku 1922 zavedením dalšího nadstavbového stupně, od roku 1924 s dvoukomorovým ÚVV, a to Sovět Svazu a Sovět národností. Zrušením sjezdové soustavy pak byl ÚVV přeměněn v Nejvyšší sovět SSSR, který byl totéž dvoukomorový. Převzal také všechny kompetence všesvazových sjezdů sovětů. Z ÚVV se podle doplňku ústavy vyčlenilo prezidium, mající mimo jiné pravomoci kolektivní hlavy státu.¹⁰⁸

První ústava RSFSR byla přijata v lednu 1924. Skládala se ze dvou částí: Deklaraci o zřízení Svazu sovětských socialistických republik, která pojednává o příčinách vytvoření Svazu a principech tohoto spojení (dobrovolnost, rovnost) a Dohody o zřízení (celkem 11 hlav, 72 článků). Z velké části si zachovala některé rysy obsažené v předchozí ústavě. Výrazně změkčila znění norem o násilí, potlačování a ničení „parazitických“ vrstev společnosti, vyloučila ustanovení o světové revoluci a zájmech celého lidstva. Taktéž byla právně „přísnější“ a odstranila obecná politická ustanovení obsažená v předchozí ústavě. Suverenita svazových republik byla omezena pouze do míry uvedené v této ústavě. Mimo tyto limity vykonávala každá unijní republika svou státní moc samostatně a SSSR chránila suverénní práva unijních republik (článek 3 ústavy). Všechny vyhlášky, nařízení, usnesení a příkazy vydané ÚVV byly přímo vykonatelné na celém území SSSR (článek 19 ústavy).¹⁰⁹

Dalším stadiem sovětského ústavního vývoje se stala ústava z roku 1936 (nabyla účinnosti 21. ledna 1937), která taktéž bývá označována jako „stalinská“.¹¹⁰ Její vznik byl podmíněn „vnějším“ použitím pro vyvolání domněnky alternativy socialismu v Evropě vzhledem k narůstajícím fašistickým hnutím a ekonomické krizi, mimo jiné i pro posílení pověsti Sovětského svazu mezi západními demokratickými státy a přilákání spojenců. „Sovětská ukázka demokracie“ byla předvedena na Světové výstavě v Paříži roku 1937. Součástí vystavěné ústavy byla

¹⁰⁸ PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: C.H. Beck, 2000. Právo a společnost (C.H. Beck). ISBN 80-717-9432-5, s. 72

¹⁰⁹ Ústava RSFSR 1924: přijata na XII. sjezdu Sovětů dne 11. května 1925

¹¹⁰ Ústava RSFSR 1936: přijata na XVII. sjezdu Sovětů dne 11. května 1937

příloha, která garantovala plnou zaměstnanost, bezplatnou lékařskou péči a vzdělání občanům.¹¹¹

Stalinská ústava obsahovala 13 hlav a 146 článků. Zdála se být „nejdemokratičtější“ ústavou vůbec. Obsahovala několik nových hlav, které dřívější ústavy neupravovaly: o společenském zřízení, o soudu a prokuratuře, o základních právech a povinnostech občanů a o volební soustavě.

Výčet občanských práv a svobod byl obsáhlý, představoval vítězství socialismu a porážku buržoazního zřízení: právo na práci (článek 118 ústavy) a odpočinek (článek 119 ústavy), na hmotné zajištění ve stáří, při nemoci a invaliditě (článek 120 ústavy), právo na vzdělání (článek 121 ústavy), rovnost pohlaví (článek 122 ústavy), svoboda slova, tisku, shromažďování, pouličních průvodů a manifestací (článek 125 ústavy), nedotknutelnost osoby (článek 127 ústavy), obydlí a listovního tajemství (článek 128 ústavy).

Ve vztahu k státnímu aparátu byla zakotvena nezávislost soudců a jejich striktní vázanost zákonem (článek 112 ústavy). Projednávání věci se mělo konat za účasti lidových přísedících (článek 103 ústavy). Volby do všech sovětů poslanců pracujícího lidu vykonávali voliči tajným hlasováním, které bylo všeobecné, rovné a přímé (článek 134 ústavy). Ženy měly stejné právo volit a být volené jako muži (článek 137 ústavy).

Dle ústavy nebyl SSSR unitárním státem. Podobně jako předchozí ústava zaručovala právo jednotlivým svazovým republikám nezávislý a samostatný výkon státní moci na jejich území a jejich suverenita byla pod ochranou svazu. Ale skutečnost byla pravým opakem: samostatné řešení důležitých otázek nebylo možné bez souhlasu a vědomí nejvyšších státních orgánů SSSR. Dále bylo zřízeno jednotné státní občanství, tudíž každý občan jednotlivých svazových republik se stal občanem Sovětského svazu.

Ovšem realita byla jiná, což dokazují procesy v druhé polovině 30. let proti tzv. „trockistům-zinovjencům“, „nepřátelům lidu“, represe a velké čistky.

Stalinská ústava byla sice demokratická, ale postrádala prvek faktické vymahatelnosti ochrany základních práv a svobod občanů Sovětského svazu ze strany státu v ústavní, zákonné i podzákonné rovině.

¹¹¹ VELIKANOVA, Olga. *Конституция 1936 года: и массовая политическая культура сталинизма*. Moskva: Новое литературное обозрение, 2021. ISBN 978-5-4448-1266-2, s. 68-69

5.5.2. Rodinné právo

Po roce 1918 byly vydány dva první sovětské zákoníky, a to Kodex zákonů o práci a Kodex zákonů o matrikách, manželském, rodinném a poručenském právu.

Kodex zákonů o matrikách, manželském, rodinném a poručenském právu RSFSR ze dne 16. září 1918¹¹² byl prvním kodexem sovětského práva vůbec (celkem 4 části, 245 článků). Stanovil věkovou hranici pro uzavření manželství: pro ženy 16 let, pro muže 18 let (článek 66 kodexu). Manželství bylo založeno na monogamním principu (článek 79 kodexu), na dobrovolnosti vstupu do manželství a rovnoprávnosti obou manželů. Značné změny jednoho z prvních dekretů v roce 1917 se projeví v samotném uzavírání manželství, a to v důsledku odluky státu od církve na ústavní úrovni a zavedení institutu občanského sňatku. Bylo zdůrazněno, že z manželství uzavřeného podle náboženských obřadů a za součinnosti duchovních osob nevznikají žádná práva a povinnosti pro osoby, které do něj vstoupily, jestliže nebylo zaregistrováno v matričních odděleních místních sovětu (článek 52 kodexu).¹¹³ Kodex řešil i majetkové otázky mezi manžely. Uzavřením manželství nevznikalo společenství majetku (článek 105 kodexu), svazek byl tedy chápán jako pouhý osobní vztah. Rozvodový proces se zjednodušil a měl pouze registrační charakter. Nově záležel jedině na vůli manželů, případně smrti jednoho z manželů. Vážnost vůle manželů se projevovala i tehdy, kdy jeden z manželů nesouhlasil s dalším trváním manželství (článek 86 až 98 kodexu). Rodičovská odpovědnost k dětem trvala až do jejich dosažení věkové hranice pro vstup do manželství, také bylo zrovnoprávněno postavení manželských a nemanželských dětí a stanovena vyživovací povinnost.

Zavedení „císařského“ předrevolučního režimu odděleného jmění manželů, které se tehdy vztahovalo pouze na šlechtu a měšťské panstvo, způsobilo nemálo problémů. Rozšíření působnosti norem na celou populaci země, jež dříve chránila ekonomické zájmy žen z privilegovaných vrstev, vedlo k neočekávaným následkům: v případě rozvodu docházelo k porušování zájmů nepracujících žen,

¹¹² Kodex zákonů o matrikách, manželském, rodinném a poručenském právu RSFSR z roku 1918

¹¹³ VLČEK, Eduard a Karel SCHELLE. *Právní dějiny: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Brno: Doplněk, 1998. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-723-9019-8, s. 87

kteře nedisponovaly vlastním majetkem a příjmy. Takové ženy neměly nárok na manželův majetek, který byl získán za trvání manželství.¹¹⁴ Následkem byla silná ekonomická závislost žen (zejména s dětmi) na jejich manželích.

Ke změnám došlo až roku 1926, kdy byl přijat kodex zákonů o manželství, rodině a poručnictví.¹¹⁵ Tento zákon nově zaváděl společné jmění manželů (článek 10 kodexu) a jednotnou věkovou hranici pro uzavření manželství jak pro ženy, tak i pro muže – 18 let (článek 5 kodexu). Ve větší míře zjednodušil rozvodový proces, neboť se prováděl na matričních úřadech, nikoli před soudy, a to i na základě jednostranné žádosti jednoho z manželů (článek 19 a článek 139 kodexu). Dále znovu zavedl institut osvojení (V. hlava kodexu).

Deklarování snah o zrovnoprávnění postavení mužů a žen se nedařilo realizovat ani v oblasti pracovní, ani v rodičovství, neboť zjednodušení rozvodového procesu vedlo v praxi k úplnému přenesení rodičovské odpovědnosti na ženy. Budující se sovětský stát neměl prostředky pro realizaci vyhlášených programů s cílem „vysvobodit“ ženy z domácnosti a z rodičovské odpovědnosti.

Počátek třicátých let byl charakterizován odborníky jako období zavádění represivní legislativy vůči rodinám, sexualitě a odpovědnosti žen a mužů za sexuální vztahy. Represivní opatření spojovali s nutností zvýšení porodnosti; vedle demografických příčin stál důvod „strategický“, který měl přesvědčit občany o přednosti zájmů státu před zájmy jednotlivců a jejich rodů.¹¹⁶

5.5.3. Pracovní právo

Kodex zákonů o práci¹¹⁷ z roku 1918 upravoval různé aspekty regulace pracovněprávních vztahů, přičemž individuální smlouvy a dohody nesměly být v rozporu s kodexem. Nutné podotknout, že pracovní právo bylo sovětským státem považováno za samostatné odvětví, proto bylo odděleno od občanského práva. Poprvé stanovil osmihodinový pracovní den a čtyřicetiosmihodinový pracovní

¹¹⁴ РАБЖАЕВА, Марина Викторовна. ИСТОРИКО-СОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СЕМЕЙНОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИИ XX ВЕКА. *Социологические исследования* [online]. 2004. ISSN 0132-1625. Dostupné z: <https://ecsocman.hse.ru/data/843/922/1219/011.RABZHAJEVA.pdf>, s. 92

¹¹⁵ Kodex zákonů o manželství, rodině a poručnictví RSFSR z roku 1926

¹¹⁶ РАБЖАЕВА, Марина Викторовна. ИСТОРИКО-СОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СЕМЕЙНОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИИ XX ВЕКА. *Социологические исследования* [online]. 2004. ISSN 0132-1625. Dostupné z: <https://ecsocman.hse.ru/data/843/922/1219/011.RABZHAJEVA.pdf>, s. 93

¹¹⁷ *Kodex zákonů o práci RSFSR z roku 1918*

týden, právo všech práce schopných občanů na využití práce podle jejich klasifikace, právo na mzdu (oba dle článku 10 kodexu), princip stejné mzdy za stejnou práci, diferenciaci mzdy v závislosti na charakteru práce a pracovních podmínkách (článek 57 kodexu). Pracovní kodex mimo jiné zakotvil jednu z nejdůležitějších zásad válečného komunismu – pracovní povinnost občanů Ruské sovětské federativní socialistické republiky od 16 do 50 let (článek 1 kodexu).¹¹⁸ Je nutno dodat, že kodex stanovil zákaz zaměstnávání dětí mladších čtrnácti let, zákaz noční práce žen (také pro mladistvé do šestnácti let). Lze však konstatovat, že úprava pracovního práva na první pohled vyvolávala velké naděje svými přívětivými podmínkami pro zaměstnance, ale v průběhu válečného komunismu nedošlo k materiálnímu naplnění právních předpisů.

Řád o socialistické organizaci půdy a o opatřeních přechodu k socialistickému zemědělství ze dne 14. února 1919¹¹⁹ v článku 1 stanovil, že veškerá půda v RSFSR bez ohledu na její vlastnictví byla považována za jednotný státní půdní fond. Takový půdní fond byl využíván pro potřeby sovětských statků a zemědělských komun, pro potřeby artělů a sdružení pro společné obdělávání půdy (článek 8 řádu).

Od roku 1918 byly zavedeny pracovní průkazy, ve kterých se uvádělo jméno, příjmení, datum narození, název a adresa odborové organizaci, do níž pracující patřil a jeho povolání. Nejméně jednou za měsíc se prováděl zápis do průkazu o plnění veřejně prospěšných prací a občanských povinností. Později v roce 1923 byly pracovní průkazy nahrazeny průkazy občanskými.

Nový pracovní kodex z roku 1922 upustil od nátlakových tendencí v úpravě pracovněprávních vztahů a zavedl volné zaměstnávání s dobrovolným uzavřením pracovní smlouvy (článek 5 kodexu). Ve výjimečných případech připouštěl pracovní povinnost občanů, a to za živelných pohrom a nedostatku pracovní síly k plnění důležitých státních úkolů (článek 11 kodexu). Zahrnoval také právo na odpočinek v rozsahu čtyřiceti dvou hodin týdně a dva týdny placeného volna (články 109 a 114 kodexu).

¹¹⁸ PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: C.H. Beck, 2000. Právo a společnost (C.H. Beck). ISBN 80-717-9432-5, s. 87

¹¹⁹ Řád o socialistické organizaci půdy a o opatřeních přechodu k socialistickému zemědělství RSFSR z roku 1919

V roce 1927 byl vydán Manifest ÚVV SSSR (v návaznosti na 10. výročí Velké socialistické revoluce), dle kterého měla být do několika let provedena změna délky pracovní doby zaměstnanců továren z osmihodinové na sedmihodinovou, a to bez snížení mzdy. Ke konci roku 1931 bylo 83 % všech pracovníků těžkého průmyslu převedeno na sedmihodinovou pracovní dobu.¹²⁰

V roce 1930 byla uzavřena moskevská burza práce, což přivedlo k nepřetržitému provozu podniků bez volných dnů. Za tímto účelem byly zrušeny dny volna společné pro celé území (tyto byly stanoveny individuálně zvlášť pro každého zaměstnance). Počet státních svátků poklesl na pět. Počet celoročních volných dnů poklesl z 98 na 77. Zavedení nepřetržitosti provozu továren způsobilo neustále prostoje a poruchy, protože nebylo možné o stroje řádně pečovat. Místo plánovaného zvýšení výroby došlo naopak k poklesu. Zavedením šestidenního pracovního týdne v roce 1931 poklesl celkový počet volných dnů na 61.¹²¹

5.5.4. Občanské právo

Na základě NEPu byl přijat občanský zákoník ze dne 11. listopadu 1922.¹²² Jeho preambule obsahuje ustanovení o tom, že soudy a jiné orgány republiky nebudou rozhodovat soukromoprávní spory vzniklé před 7. listopadem 1917. Samotný zákoník je členěn na 435 článků ve 4 částech: obecná část, věcná práva, závazkové právo a právo dědické.

Článek 1 zákoníku zakotvil ustanovení o ochraně občanských práv s výjimkou případů, kdy došlo k rozporu s jejich „zákonem chráněným sociálním a ekonomickým účelem“. Příčinou takto absurdního ustanovení posloužily zásady, na kterých se zákoník zakládal. Jednou ze zásad bylo to, že pravidla společenského soužití a mravní principy společnosti budující komunismus jsou prvořadé a jednoznačné – jsou nadřazeny ve vztahu k právům a svobodám jednotlivců. S ohledem na zmíněné lze konstatovat, že souhrn občanských práv byl chápán nikoli jako individuální, ale kolektivní.

¹²⁰ АЛЪБОВ, Алексей Павлович. *История отечественного государства и права: учебник для академического бакалавриата* [online]. Москва: Юрайт, 2017. ISBN 978-5-534-03902-3. Dostupné také z: https://studme.org/236514/pravo/istoriya_otechestvennogo_gosudarstva_i_prava, s. 165-166

¹²¹ Tamtéž

¹²² Občanský zákoník RSFSR z roku 1922

Zákoník zajišťoval svobodu pohybu (samozřejmě v rámci státu), obchodování, volbu zákonem nezakázaných povolání, organizování průmyslových a obchodních podniků, a to vše za přísného dodržování platných ustanovení (článek 5 zákoníku).

Článek 52 zákoníku vymezil tři druhy vlastnictví, a to státní, družstevní a soukromé, přičemž první typ byl na úkor zbylých dvou daleko rozsáhlejší. Článek 53 zákoníku zakotvil demonstrativní výčet výlučného majetku státu, čímž byla půda, ložiska nerostných zdrojů, lesy, hory, železnice, letadla atd.

Mezi základní občanská práva lze uvést zrovnoprávnění občanů, až na některé skupiny obyvatel, především tedy rovné postavení žen a mužů, jak již bylo dříve zmíněno. Institut dědictví byl zrušen dekretem v roce 1918, ovšem zde byla výjimka: majetek zůstavitele v hodnotě 10.000 rublů přecházel na přímé příbuzné (nejednalo se o vlastnické právo k věci, ale o držbu). Později v důsledku hyperinflace se tato částka stala z daleka nedostatečnou. Reakcí na tuto skutečnost byla drobná změna: pozůstali sice měli nárok na větší majetek po zesnulém, však tento majetek měl pocházet ze zůstavitelovy pracovní činnosti.¹²³ Dekret byl zrušen v roce 1922.

V průběhu 20. a 30. let bylo cílem občanského práva soustředění v rukou státu nejdůležitější ekonomické funkce, jimiž se staly plánování, distribuce a maximální centralizace výroby.

5.5.5. Trestní právo

Největší pozornost ovšem zaslouží trestněprávní kodex z roku 1922, kterým bylo sovětské trestní právo poprvé kodifikováno.¹²⁴ Článek 6 obecné části kodexu zakotvil další materiální pojetí trestného činu, které představovalo jakékoliv společenské jednání nebo nečinnost, které by ohrozilo nebo mohlo ohrozit základy sovětského zřízení a právního řádu, jež byly vytvořeny dělnicko-rolnickou mocí po

¹²³ АЛЪБОВ, Алексей Павлович. *История отечественного государства и права: учебник для академического бакалавриата* [online]. Москва: Юрайт, 2017. ISBN 978-5-534-03902-3. Dostupné také z: https://studme.org/236514/pravo/istoriya_otechestvennogo_gosudarstva_i_prava, s. 216-217

¹²⁴ Trestní zákoník RSFSR z roku 1922

dobu přechodu ke komunistickému systému. Bylo nutné rozlišovat, zda se jednalo o trestný čin proti základům sovětského zřízení nebo jiný trestný čin.

Zvláštní část zákoníku byla rozčleněna do osmi hlav: (i) trestné činy proti státu, (ii) trestné činy úředních osob, (iii) trestné činy za porušení pravidel o odluce církve od státu, (iv) hospodářské trestné činy, (v) trestné činy proti životu, zdraví, svobodě a důstojnosti jednotlivce, (vi) trestné činy proti majetku, (vii) trestné činy vojenské a (viii) trestné činy za porušování pravidel ochrany veřejného zdraví a veřejného pořádku. První hlava se dále členila na dva díly: o kontrarevolučních zločinech a trestné činy proti státnímu zřízení. Pátá hlava byla taktéž rozdělena na následující díly: vražda, ublížení na zdraví a mučení, neposkytnutí pomoci osobě ve stavu nebezpečí, trestné činy v sexuální oblasti, trestné činy proti lidské důstojnosti (například pomluva a urážka na cti).

Kodex mimo jiné zakotvil dvě důležité zásady: úplná závislost určení výše trestu na socialistickém právním vědomí a svědomí dle článku 9 kodexu (revoluční právní vědomí zde bylo vyzdviháno na úroveň pramene práva) a přípustnost použití analogie v případech, kde neexistovala přímo odpovídající úprava jednotlivých trestných činů, a to dle článku 10 kodexu. Za účelem realizace hmotné úpravy trestního práva byl vzápětí vytvořen i trestně-procesní kodex.

Pro skutkové podstaty jednotlivých trestních činů byla charakteristická značná obecnost bez stanovení druhu sankce a její výše. Uvedené bylo důvodem opakovaného odkazování na shora zmíněné zásady ze strany soudů, výsledkem čehož byla velká soudcovská volnost, nejednotnost rozhodování a vysoká právní nejistota.

Velký význam mělo ustanovení článku 8 trestního kodexu, které stanovilo preventivní a nápravný účel použití trestů a jiných opatření sociální ochrany. Z uvedeného je patrné, že ukládání trestů směřovalo k realizaci preventivní, nápravné a omezující funkce práva.

Po provedení industrializace a kolektivizace v důsledku NEPu byl nastolen režim osobní moci Stalina a tvarování kultu osobnosti bylo dokončeno. Vše zmíněné mělo značný dopad na transformaci principů sovětského trestního práva, především principů zákonnosti, demokracie a humanismu.

Nový trestní kodex z roku 1926¹²⁵ neprovedl významné změny norem a zásad trestního práva, nýbrž nezrušil možnost užití analogie. Nechvalně významné změny se dočkal v roce 1927, kdy byla doplněna první a devátá hlava na základě dvou usnesení *O trestných činech proti státu* a *O trestných činech vojenských*. Po zmíněné novele článek 58 hlavy první kodexu obsahoval celkem 17 kontrarevolučních trestních činů, mezi kterými byla vlastizrada (článek 58 odst. 1a kodexu), ozbrojené povstání (článek 58 odst. 2 kodexu), styk s cizím státem pro kontrarevoluční účely (článek 58 odst. 3 kodexu), špionáž (článek 58 odst. 6 kodexu) a propaganda či agitace ke svržení, podkopání nebo oslabení sovětské moci (článek 58 odst. 10 kodexu). Článek 193 deváté hlavy kodexu vymezil 31 vojenských trestných činů, mezi nimiž bylo vyhýbání se vojenské povinnosti (článek 193 odst. 12 a 13 kodexu) nebo zneužití pravomoci (článek 193 odst. 17 kodexu). Je nezbytné zdůraznit, že trestní odpovědnost za neoznámení hrozícího nebo již spáchaného kontrarevolučního zločinu nebo jiných protiprávných činů dopadala také na rodinné příslušníky obviněného.

O hrubém porušování procesních norem vyšetřování, výslechu a zacházení s podezřelými osobami nasvědčuje dříve zmíněná rezoluce ze dne 17. listopadu 1938 *O zatčení, prokurátorském dozoru a vyšetřování*.

Trestní právo s přijetím zmíněných normativních aktů získalo zastrášovací funkci, sledovalo jakési cíle odvety, neboť 28 z 48 ustanovení o trestných činech kontrarevolučních a vojenských stanovily trest smrti zastřelením spolu s propadnutím majetku.

Nelze opomenout ani zákon o „kláscích“, na základě kterého rozkrádání ochraňovaného socialistického majetku bylo trestáno zvlášť krutým způsobem. Ti, co měli v úmyslu jakkoliv poškodit nebo privatizovat veřejný majetek, byli považováni za „nepřátele lidu“. Přísnost u podobných trestných činů se vyznačovala zákazem uplatnění amnestie.

Další usnesení ÚVV z roku 1933 stanovilo trestní odpovědnost za výrobu nekvalitního zboží pro vedoucí pracovníky trustů a ředitele podniků, což se trestalo odnětím svobody v trvání nejméně pěti let. Ve srovnání s předchozí právní úpravou za stejný protiprávní čin byla stanovena mírnější sankce, a to trest odnětí svobody až na pět let.

¹²⁵ Trestní zákoník RSFSR z roku 1926

System trestního práva se de facto prohnul pod tíhou osobnostního kultu vůdce. Stalin, který byl zcela oddaný ideologií marxismu, měl značné obavy ze ztráty své funkce a vlivu ve společnosti. Jeho vnitřní přesvědčení o pravosti všech jím učiněných rozhodnutí přešlo do fáze odmítání jakýchkoliv odlišných názorů. Taková „deformace“ trestněprávního systému, jež převážně spočívala v nejasnosti interpretace i tak dosti neurčitě napsaných kodexů, zavedla institut přímého rozhodování o osudu „nepohodlného“ jedince, a to na základě pouhého „příkazu k odstranění“.

6. Poválečné období

Válkou zdevastovaná Evropa počítala ztráty v desítkách milionů. Sovětský svaz, jako jeden z valčících států, utrpěl ty nejvyšší ztráty – téměř 27 milionů lidí. Nicméně Stalinův osobnostní kult jenom posiloval. Tomu posloužil právě vítězný závěr Velké vlastenecké války. Stalin si totiž uvědomoval, že po porážce Německa se ze Sovětského svazu stala vlivná supervelmoc a z něho, jakožto jejího představitele, jeden z největších světových vůdců.

Řada poválečných zákonů provedla demobilizaci občanů. Personální složka armády se snížila o 75 %. Demobilizované obyvatelstvo se přidalo k dělníkům, kteří měli za úkol v co nejkratším čase obnovit válkou zdevastovanou ekonomiku země. Pracovní vztahy se transformovaly do mírového režimu. Byla zrušena povinná práce přesčas, obnovena osmihodinová pracovní doba a zavedlo se každoroční placené volno. Jistého vývoje se v poválečné době dočkalo trestní právo. Trestní odpovědnost za krádež státního majetku se zpřísnila, k trestu odnětí svobody byli odsouzeni i ti, kteří se provinili tím, že neinformovali příslušné orgány o připravovaných nebo spáchaných zločinech. Posílena byla i trestní odpovědnost za prozrazení státního tajemství nebo ztráta dokumentů obsahujících takové tajemství.¹²⁶

Vítězství ve válce v brzké době přinesla expanzi socialismu z Sovětského svazu všemi možnými směry: do střední a jižní Evropy, Jižní Ameriky, Kubu, Číny, Koreje, Vietnamu atd.

Zákon z roku 1947 o doplnění ústavy povolil změny v administrativní struktuře, vznikly nové subjekty Sovětského svazu: Moldavská, Lotyšská, Litevská a Estonská sovětská socialistická republika. Tentýž zákon zavedl změny ve volebním systému – bylo zrušeno rozdělení na aktivní a pasivní volební právo. Od roku 1949 se obnovila vlna politických represí pod názvem „leningradská kauza“, která ze sebe představovala několik procesů na přelomu 40. a 50. let proti stranickým a státním lídrům RSFSR. Byli obviněni z úmyslu vytvořit ruskou

¹²⁶ АЛБОВ, Алексей Павлович. *История отечественного государства и права: учебник для академического бакалавриата* [online]. Москва: Юрайт, 2017. ISBN 978-5-534-03902-3. Dostupné také z: https://studme.org/236514/pravo/istoriya_otechestvennogo_gosudarstva_i_prava, s. 192-195

komunistickou stranu jako protiváhu vládnoucí straně a zahájit konfrontaci s ústředním výborem, která by podněcovala národnostní nenávisť mezi ruským lidem a ostatními národy země. V lednu roku 1950 byl obnoven trest smrti, který byl předtím v květnu roku 1947 zrušen.¹²⁷

Hlavním nepřítelem Stalina se stal kapitalismus. Sféry vlivu dvou světových velmocí – Spojených států a Sovětského svazu – rozdělily zeměkouli téměř na dvě poloviny. Dva odpuzující se protipóly. Západní blok představoval demokracii a kapitalismus, východní hájil socialismus a totalitu.

Žádná z velmocí nehodlala ustoupit, politické a válečné napětí nakonec přerostlo do nového konfliktu – studené války. Podél hranic mezi SSSR a Finskem, od Baltského moře k Jaderskému a podél severních řeckých hranic bylo vytvořeno neprostupné hraniční pásmo, které oddělovalo západní blok od východního – tzv. železná opona.

Stalin zemřel 5. března 1953. Konec jeho kultu osobnosti a následná „destalinizace“ proběhla až po přednesení několikrát zmiňovaného projevu jeho nástupce ve funkci tajemníka ÚVV Nikitou Chruščevem na XX. sjezdu KSSS, kterým odsoudil teror a další represe. Započalo tzv. období „tání“, tedy liberalizace.

¹²⁷ Tamtéž

7. Právní důsledky kultu osobnosti

Kult osobnosti se dotýkal velké škály zcela odlišných oblastí každodenního života občana tehdejšího Sovětského svazu. Právo patřilo bezesporu k oblasti nejdůležitější, neboť důsledky osobnostního kultu mohly zasáhnou takřka kohokoliv, kdo hodlal, byť i z nedbalosti, sovětskému zřízení vzdorovat. Doktor právních věd a profesor Konstantin Petrovič Krakovskij ve své práci odkazuje na právní kritéria legitimacy represe,¹²⁸ které kdysi vymezil sovětský a ruský právník Vladimir Michajilovič Syrych:

1. *normativní*

Aby se trestní represe postavily na úroveň oficiálního státního opatření, musí být ze strany státu legalizovány v zákonech a jiných normativních aktech, za současného umožnění přístupu obyvatelstva k řádnému seznámení se s dotčenými předpisy. Samotné zákony o státních represích mají být v souladu s ústavou, dodržovat základní právní principy, jako jsou rovnost a svobodná vůle.

2. *cílené*

Represe se zaváděla za účelem řešení celostátních problémů – cílem bylo zabránit páchání zakázaných nebezpečných činů ve společnosti. *Dočasné* zpřísnění trestání plnilo funkci ochrany celistvosti státu, které v daný okamžik vystupovalo do popředí.

3. *personální*

Stav „ohrožení“ státu nezbavuje státní orgány povinnosti postupovat v souladu se zákony. Jakéhokoliv odchýlení od právní úpravy je nepřipustné. Práva a svobody jedinců musí být ze strany státních orgánů respektovány.

¹²⁸ КРАКОВСКИЙ, Константин Петрович. Сталинский террор под «юридическим микроскопом» или «юридическое зазеркалье советской истории»: размышления по поводу сталинских репрессий, спровоцированные монографией В. М. СЫРЫХ «Юридическая природа сталинского террора: по директивам партии, но вопреки праву». *Северо-Кавказский юридический вестник* [PDF]. ЮРЛИТИНФОРМ, 2021, s 57

Dle mého názoru je normativní kritérium zcela neaplikovatelné ve vztahu k „stalinskému“ teroru. Ten je příkladem období „politizace justice“. Tento fenomén se vyznačuje opačnou dynamikou vztahu mezi moci politickou a moci soudní, resp. politická moc ve značné míře zasahuje do moci zákonodárné, soudní a do rozhodovacích činností soudů. Příkladem slouží období let 1937–1938, kdy politbyro překročilo meze svých oprávnění a vystupovalo v roli zákonodárského orgánu – přijalo více než 20 usnesení, které nelegitimně a neoprávněně zasahovaly a měnily úpravu trestního práva hmotného i procesního. Navíc byly v rozporu s čerstvě přijatou ústavou z roku 1936, tehdejšími legislativními akty a obecními zásadami práva.

Uplatnění cílového kritéria zde nápodobně nepřichází v úvahu, neboť rizika ohrožení celistvosti státu byly zcela bezdůvodné a zdánlivé. Nelze s přesností určit, o jakých celostátních problémech byla řeč, jelikož budování komunismu bylo v plném proudu a nehrozil žádný válečný konflikt. Nelze tedy ospravedlnit represe ve vztahu k vědomě nevinným osobám.

Každopádně lze hypoteticky připustit, že za velkého úsilí by se některým zaujatým osobám podařilo jakžtakž aplikovat dvě předchozí kritéria vůči „stalinskému“ teroru, použití posledního z nich je zcela vyloučené. Lze jednoduše poukázat na zločiny proti lidskosti ze strany NKVD.

Autor mimo jiné uvádí důležitou podmínku, kdy se daly revoluční teror a navazující represe připustit – stav válečného ohrožení. I tato podmínka byla vyvrácená, jelikož v průběhu „klidných“ 30. let neexistovala hrozba válečných konfliktů a revolucí.

Tímto shrnutím souhlasím se shora zmíněným autorem, který odmítá legitimnost „stalinského“ teroru v souladu s výše uvedenými znaky.

Autor mimo jiné vymezuje tři podoby státního teroru uskutečněného v období 30., 40. a 50. let:

- 1. ukládání trestních a jiných sankcí neodpovídajících závažnosti spáchaného deliktu,*
- 2. zjednodušení procesních postupů a využití mimosoudních orgánů,*
- 3. opětovné ukládání nejvyššího možného trestu – trestu smrti.*

Považuji za nezbytné zmínit i práci Eduarda Vlčka,¹²⁹ ve které vymezil určité znaky, jimiž se v oblasti práva projevil kult osobnosti Stalina, které dále rozvíjím:

1. zavedení kategorie „nepřátel lidu“

„Vrag naroda“. Takový pojem pro kontrarevoluční činnost v sovětském právu definoval a zavedl sám Stalin, ten byl následně nově zahrnut do první hlavy zvláštní části trestního zákoníku pod názvem Kontrarevoluční trestné činy. Čtrnáctibodový článek 58 vymezil skutkovou podstatu trestního činu a typ (případně výši) trestu. Tento článek byl v průběhu několika let ze strany „zákonodárců“ měněn a doplňován. Nejtěžším trestem byl trest smrti zastřelením, nejlehčím odnětí svobody nejméně na tři léta se zabráním celého majetku nebo jeho části.

Své místo našel i v článku 131 ústavy z roku 1936: „Osoby, které vztáhnou ruku na společenské, socialistické vlastnictví jsou nepřátelé lidu“. Použití tohoto termínu okamžitě zbavovalo potřebnosti jakkoliv dokazovat ideové nesprávnosti názorů jednotlivců nebo těch, s nimiž se diskutuje. Týkalo se to každého, kdo se Stalinem nesoúhlasil či zastával nepatrně odlišný názor, nebo kdo byl v podezření z nepřátelských úmyslů či někým pomluven. Takový jedinec byl vystaven těm nejtvrdějším represím s porušením všech norem revoluční zákonnosti.¹³⁰ Zásada individuální trestní odpovědnosti byla naprosto porušena zavedením kolektivní odpovědnosti. Slibovaná svoboda myšlení, projevu a svědomí se nikdy nestala skutečností.

2. zinscenované procesy, nedodržování procesně právních zásad, tzv. zkrácené řízení

Pro vytvoření dojmu dodržování procesního pořádku, mělo v rámci trestního řízení proběhnout alespoň vyšetřování. Nezahrnovalo žádný proces

¹²⁹ VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnícké sešity. ISBN 80-210-1017-7, s. 45

¹³⁰ CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990, s. 6

zajišťování důkazních prostředků, neboť jediným důkazem viny a hlavním cílem bylo tzv. pouhé „doznání“ obviněného, získané za použití násilí vůči obviněnému, a to v rozporu se všemi existujícími právními normami. Za úspěch vyšetřovatelé považovali případy, kdy se podařilo během jednoho „výslechu“ získat obvinění dalších nevinných osob. Způsoby brutality zacházení s obviněným záležely na individuální fantazii a preferenci vyšetřovatele. Jelikož se jednalo o nelegální činnost, neexistovaly žádné metodiky nebo pravidla. Jak již bylo zmíněno, docházelo k porušování zásady individuální odpovědnosti za vlastní jednání, mimo jiné zcela neexistovala presumpce nevinny a právo odepřít výpověď. Následné soudní procesy byly pochopitelně vykonstruované na vynucených přiznáních, mnohdy bez přítomnosti obviněného. Tehdejší trestní zákoník se zakládal na principech (i) urychleného vyšetřování případů, (ii) nedovolenosti soudních orgánů zdržovat výkon rozsudků o nejvyšší míře trestu z důvodů žádostí odsouzených o milost, (iii) nemožnosti a nedovolenosti projednávat žádost o milost a (iv) projednávání případů bez účasti stran.¹³¹ Zásada získání přiznání „za jakoukoliv cenu“ spolu se zásadou rychlosti vyšetřování bez jakéhokoliv zdržování v jakékoliv fázi bylo hlavní idejí, pravidlem a cílem sovětského trestního práva.

Rozhodnutím politbyra ÚVV KSSS ze dne 11. července 1988 *O dodatečných opatřeních spojených s dokončením prací souvisejících s rehabilitací bezdůvodně utlačovaných v průběhu 30., 40. a 50. let* byl z úřední moci zahájen proces rehabilitace nad oběťmi represí v tomto období.

3. důraz na trestní represí „politických zločinců“

Hromadné represe se uskutečňovaly pod vlajkou odporu proti trockistům. Na plenárním zasedání ÚV byl v roce 1937 učiněn pokus o teoretické zdůvodnění politiky hromadných represí po záminkou, že „tou měrou, jak postupujeme vpřed k socialismu, musí se stále více zotřovat třídní boj.“¹³² Kontrarevoluce byla pro bolševický režim naprosto nepřijatelná. Pro Stalina bylo jednodušší „nepohodlné“ odstranit nežli s nimi vést jakýkoliv dialog. Zmíněná „nepohodlnost“ mohla spočívat ve vyjádření nesouhlasu s jakýmkoliv Stalinovým názorem či postojem.

¹³¹ Tamtéž s. 12

¹³² Tamtéž s. 13

Skutečný důvod velkého počtu „politických zločinců“ mimo jiné spočíval ve Stalinově neschopnosti vedení státu. Za nespočetné množství chyb ve vedení hospodářské politiky, jako např. zrychlování industrializace a výroby mělo za následek nefunkčnost plánovaného hospodářství, což bylo příčinou nízké kvality zboží. Svalení vlastní viny na „neposlušné“ pod záminkou vymyšleného boje s kontrarevolucí, špionáží nebo záškodnictvím bylo vhodným řešením pro odstranění obou dvou „problémů“ jedním tahem.

4. *uplatňování trestu smrti v masovém měřítku*

Stalinovou snahou bylo zbavit se a „odklidit z cesty“ co největší množství podporovatelů opozičních hnutí a samotných opozičních představitelů co nejrychlejším a nejúspornějším způsobem. Právě zde se ukázala Stalinova silná autoritativní moc, krutost a přímočarost.

Další příčinou masovosti byla Stalinova směrnice, která byla vydána v době jmenování Ježova vedoucím NKVD. Podnětem pro její zavedení posloužilo Jagodovo nesplnění Stalinových očekávání při odhalování zínovjenců. Uvedené podle Stalina znamenalo, že „*je třeba přiznat opoždění lidového komisariátu vnitra o čtyři roky v uplatňování hromadných represí. Je třeba dohnat to, co bylo zmeškáno.*“¹³³ Směrnice přímo podnítila NKVD k masovému zatýkání a likvidaci osob. Pracovníci Státní bezpečnosti uskutečňovali hromadný teror jménem státu s odkazem na směrnici Stalina.

Rozkazem č. 00447 byly stanovené určité „kvóty na popravy“. Odsouzení se rozdělily na dvě skupiny. První skupina měla být odsouzená k okamžité popravě, druhá skupina měla být vyslána do pracovních táborů.

5. *používání trestně represivních prostředků za nepatrné přestupky*

Opakované absence nebo pozdní příchody do práce bez omluvitelných důvodů se trestaly odnětím svobody. Za dva a půl roku bylo v letech 1940 až 1943 odsouzeno přes 5 milionů lidí. Do roku 1956 bylo celkově potrestáno až 18 milionů osob.

¹³³ Tamtéž

Z nepatrných přestupků se po krutých výsleších stávaly nejdůležitější trestní činy. Kruté výslechy, mučení a týrání v následku vedly k nepravdivému sebeobviňování a ke křivému obviňování jiných osob.

6. *otevřené porušování ústavy a platných zákonů*

„Stalinská“ ústava z roku 1936 měla rozsáhlý výčet občanských práv a svobod. Svoboda slova byla sice dle článku 125 ústavou zaručena, ale její uplatnění mělo značné mantinely. Každý projev, který kritizoval Sovětský svaz, mohl být posouzen jako hrozba, tudíž jako kontrarevoluce. Její „demokratičnost“ byla pouze *de iure*, demonstrací vůči západnímu světu. V zemi panovala pouhá poslušnost svému vůdci a strach. Při totalitním vedení státu a za využití ideologie komunismu bylo jakékoliv porušení základních práv, ústavních zásad a právních předpisů možné jen pod záminkou „zájmů a ochrany společnosti“.

7. *nezákonné prostředky a používání násilí při vyšetřování*

Fyzické a psychické týrání obviněných nebylo ojedinělou praxí v rámci násilného vymožení přiznání. Přístup se mohl lišit v rámci různých oddělení NKVD. Někdy lepším směrem, ale někdy i horším. Mnohokrát docházelo ke smrti obžalovaných přímo během vyslýchání.

Za běžné metody se považovaly mučení hladem, nucení vězňů stát na nohou několik dnů bez spánku, bití, vyhrožování apod. Vše zmíněné se provádělo za účelem získat vynucené přiznání v co nejkratším časovém úseku, které představovalo jediný důkaz viny v sovětském trestním řízení.

8. *zavedení trestní represe včetně trestu smrti vůči mladistvým od 12 let*

Rozhodnutím Rady lidových komisařů a ÚVV SSSR ze dne 7. dubna 1935 *O opatřeních k potírání kriminality mládeže* byly do trestního kodexu zakotveny následující ustanovení: o trestání mladistvých od 12 let za spáchání krádeže, loupeže, ublížení na zdraví, mrzačení, vraždy nebo pokusu o ni stejnými způsoby. Příčinou vydání rozhodnutí posloužil Vorošilův dopis Stalinovi, Molotovovi a

Kalininovi o zavedení trestu smrti pro děti s odkazem na statistiku trestných činů spáchaných moskevskými dětmi a s odkazem na to, že syn moskevského prokurátora byl surově zmlácen devítiletým chlapcem.

Jsou doloženy dva případy výkonu trestu smrti. Prvním z nich byl případ sedmnáctiletého Vladimira Vinničevského, který v průběhu roků 1938 a 1939 unesl, znásilnil a zabil nejméně 8 dětí ve věku 2,5 až 4,5 let. Druhý případ se týkal šestnáctiletého syna bělogvardějce Ivana Tolpyšina.

Z hlediska Úmluvy OSN o právech dítěte je použití trestu smrti a odnětí svobody na doživotí bez možnosti propuštění na svobodu zcela nepřipustné.¹³⁴

9. izolace politických odpůrců v trestních táborech (GULAG), zneužívání námezdní práce vězňů

Během násilné a urychlené centralizace a industrializace zahynula spousta lidí. Stalinův princip odstranění obou dvou „problémů“ naraz – totální izolace neposlušných a levná (skoro bezplatná) pracovní síla soustředěna v sovětských pracovních táborech. Jednotlivé pracovní tábory se nacházely v různých částech Sovětského svazu, přičemž drtivá většina v těžko dostupných regionech bez jakékoliv infrastruktury. Ti, co byli takovým způsobem potrestáni, neměli možnost navázat kontakt se svými blízkými. Mnozí z nich zahynuli v důsledků nepříznivých životních podmínek.

¹³⁴ Úmluva OSN o ochraně dětí ze dne 20. listopadu 1989

Závěr

Stalinův osobnostní kult byl natolik silný, že jeho důsledky odeznívají do dnešních dnů. Názory na Stalina a jeho činy jsou v ruské společnosti dosti smíšené. Někdo ho považuje za krvežíznivého a nelítostného tyrana, jenž byl posedlý moci. Někdo zase řekne, že je to opravdový vůdce, příklad silné osobnosti, který je věrný určité ideji, zvítězil nad nacistickým Německem, čímž zachránil Evropu a tím i celý svět. Téměř neexistuje jediná ruská rodina, kterou by jakkoliv nezasáhly „stalinovské“ represe.

Z právního hlediska je stalinismus obdobím surové totality bez jakýchkoliv záruk na dodržování základních lidských práv a svobod. Kolektivní zájem nebo zájem jednotlivce? Co má tedy přednost? Na takovou otázku nelze jednoznačně odpovědět. Jisté je to, že sovětské právo obsahovalo velké množství mezer a neurčitých pojmů, jejichž interpretace záležela na uvážení jednotlivých soudců. Laxní úprava procesních otázek nechala otevřené dveře pro libovůli ze strany státu. Právní nejistota je bezesporu synonymum pro období stalinismu.

Je pozoruhodné, jak Stalin dokázal prorazit z malého gruzínského městečka až na vrchol největšího státu a jak hluboko sahal osobnostní kult do podvědomí všech okolo. Uběhlo téměř 70 let od smrti Stalina, ale pocit strachu zůstal.

Jak uváděl sám Chruščov, kult napomohl k rozšíření nevhodných postupů v budování strany a hospodářské činnosti, vytvářel hrubé porušování vnitrostranické i státní demokracie, zahalování nedostatků a lakování reality. Způsobil rozmnožení patolízalů, podlézavců a ničemů.¹³⁵

Dějiny nejsou mrtvou vědou. Až s odstupem času dokážeme lépe porozumět událostem v jednotlivých časových úsecích. Stalin byl nesporně velkou černou skvrnou v světových dějinách. Je odpovědný za utrpení desítek milionů nevinných lidí, kteří umírali v důsledků represí, hladomorů, přesídlení a válek. Všechny jeho úspěchy nelze srovnávat s negativními důsledky jeho personální politiky.

Vztah ke Stalinovi může být všelijaký, ovšem jako právníci nesmíme zapomínat, že moc ve státu náleží jenom a pouze lidu, nikoliv jednotlivci.

¹³⁵ CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990, s. 36

Resumé

Культ личности, несомненно, касается истории России в такой же степени, как и его правовые последствия, которые вместе оставили непоправимые след. Его главный представитель – Иосиф Виссарионович Сталин – стал неотъемлемой частью раннего периода Советского Союза. До сих пор ведутся споры по поводу его правления. Черчилль о нем высказывался как о грубом человеке, но, с другой стороны, оценил его стратегические способности, Хрущев наоборот полностью раскритиковал деяния Сталина, у которого явно наблюдались склоны к установлению личной диктатуры. Большинство все-таки склоняется ко второму из вышеперечисленных.

Сталинская диктатура и в правду представляла собой крайне централизованный режим, который опирался на террор, запугивание, партийно-государственные структуры. Отдельное место занимал механизм идеологической манипуляции обществом и общественным мнением.

Результаты правления Сталина повели за собой грубый дисбаланс правовой системы; гарантия прав в Конституция 1936 года была совершенно игнорирована со стороны действующего режима, курс на усиление уголовной репрессии и изменения в уголовном и уголовно-процессуальном законодательстве привели к массовым «чисткам» не только несогласных, но и ни в чем не виновных людей, неприемлемые трудовые условия, в том числе и введение непрерывной рабочей недели, привели к постоянным простоям и поломкам оборудования.

Правосудие осуществлялось Особым совещанием при НКВД СССР, а на местах специальными «тройками», которым представлялось право вынесения приговоров вплоть до высшей меры наказания. Подобное функционирование отражало политическую конъюнктуру и не имело ничего общего с законностью. Ссылки в трудовые лагеря в отдалённых частях страны, как одна из мер наказания, были так же обыденной практикой.

«Чистки» коснулись даже большинства членов управленческих структур страны. Многомиллионное количество жертв репрессий служит

устрашающим примером личной диктатуры Сталина, которая на долгие годы вперёд предопределила отношение общества к идеологии коммунизма.

Seznam použitých pramenů

Právní předpisy

Kodex zákonů o manželství, rodině a poručnictví RSFSR z roku 1926

Kodex zákonů o matrikách, manželském, rodinném a poručenském právu RSFSR z roku 1918

Kodex zákonů o práci RSFSR z roku 1918

Kodex zákonů o práci RSFSR z roku 1922

Občanský zákoník RSFSR z roku 1922

Řád o socialistické organizaci půdy a o opatřeních přechodu k socialistickému zemědělství RSFSR z roku 1919

Trestní zákoník RSFSR z roku 1922

Trestní zákoník RSFSR z roku 1926

Úmluva OSN o ochraně děti ze dne 20. listopadu 1989

Ústava RSFSR 1918: přijata na V. sjezdu Sovětů dne 10. července 1918

Ústava RSFSR 1924: přijata na XII. sjezdu Sovětů dne 11. května 1925

Ústava RSFSR 1936: přijata na XVII. sjezdu Sovětů dne 11. května 1937

Literatura

BULLOCK, Alan. *Hitler a Stalin: paralelní životopisy*. Plzeň: Mustang, 1995. History (BVD). ISBN 80-858-3151-1.

CHRUŠČOV, Nikita Sergejevič. *O kultu osobnosti a jeho důsledcích*. č. 7. Příloha Týdeníku aktualit, 1990.

KERR, Walter Boardman. *"Obyčejný" Stalin*. [Praha]: BVD, 2006. History (BVD). ISBN 80-903-7541-3.

MEDVEDEV, Roj Aleksandrovič. *Stalin a stalinismus: historické črty*. Bratislava: Obzor, 1990. ISBN 80-215-0079-4.

PELIKÁN, Dragutin. *Dějiny ruského práva: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: C.H. Beck, 2000. Právo a společnost (C.H. Beck). ISBN 80-717-9432-5.

PIPES, Richard. *Dějiny ruské revoluce*. Vydání druhé, revidované. Praha: Argo, 2017. Dějiny států. ISBN 978-802-5722-039.

PRŮŠA, Oldřich. *Stalinská ústava - ústava vítězného socialismu*. 2. vydání. Praha: Orbis, 1951. Socialistické právo (Orbis).

RADZINSKIJ, ědvard Stanislavovič. *Stalin: zevrubný životopis založený na notových dokumentech z ruských tajných archivů*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0702-2.

REIMAN, Michal. *Lenin, Stalin, Gorbačov: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1991. Knihovna Lidových novin (Nakladatelství Lidové noviny). ISBN 80-710-6024-0.

SERVICE, Robert. *Lenin: životopis*. Praha: Argo, 2002. Ecce homo. ISBN 80-720-3415-4.

ŠVANKMAJER, Milan. *Dějiny Ruska*. 4. rozš. vyd. Praha: Lidové noviny, 2004. Dějiny států. ISBN 80-710-6658-3.

TUCKER, Robert C. *Stalin jako revolucionář: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Praha: BB art, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-734-1170-9.

VEBER, Václav. *Leninova vláda: (Rusko 1917-1924)*. V Praze: Triton, 2003. Dějiny do kapsy. ISBN 80-725-4356-3.

VLČEK, Eduard. *Geneze kultu osobnosti a jeho státoprávní aspekty: 1879-1929 : studie dějin a osobnosti*. Brno: Masarykova univerzita, 1994. Právnické sešity. ISBN 80-210-1017-7.

VLČEK, Eduard a Karel SCHELLE. *Právní dějiny: kontinuita a zlomy v sovětských dějinách*. Brno: Doplněk, 1998. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. ISBN 80-723-9019-8.

Cizojazyčná literatura

TUMARKIN, Nina. *Lenin Lives!: The Lenin Cult in Soviet Russia, Enlarged Edition: Ленин жив! : культ Ленина в советской России* [PDF]. Published by Harvard University Press, 1997. ISBN 10: 0674524314, ISBN 13: 978-0674524316.

VELIKANOVA, Olga. *Конституция 1936 года: и массовая политическая культура сталинизма*. Москва: Новое литературное обозрение, 2021. ISBN 978-5-4448-1266-2.

VOLKOGONOV, Dmitrij. *Triumf a tragédia: Politický portrét J.V. Stalina*. 1. Bratislava: Spektrum, 1989. ISBN 80-218-0071-2.

КРАКОВСКИЙ, Константин Петрович. Сталинский террор под «юридическим микроскопом» или «юридическое зазеркалье советской истории»: размышления по поводу сталинских репрессий, спровоцированные монографией В. М. Сырых «Юридическая природа сталинского террора: по директивам партии, но вопреки праву». *Северо-Кавказский юридический вестник* [PDF]. ЮРЛИТИНФОРМ, 2021.

ТРОЦКИЙ, Лев Давидович. *О Ленине: материалы для биографа* [PDF]. Москва: Директ Медиа, 2015. Dostupné také z: <https://www.marxists.org/russkij/trotsky/works/trotm218.html>

Internetové zdroje

RANCOUR-LAFERRIERE, Daniel. *Психика Сталина: Психоаналитическое исследование* [online]. Прогресс-Академия, 1996. ISBN 5-85864-082-6. Dostupné také z: <https://libking.ru/books/sci-/sci-psychology/273623-daniel-rankur-laferrier-psihika-stalina-psihoanaliticheskoe-issledovanie.html>

АЛЬБОВ, Алексей Павлович. *История отечественного государства и права: учебник для академического бакалавриата* [online]. Москва: Юрайт, 2017. ISBN 978-5-534-03902-3. Dostupné také z: https://studme.org/236514/pravo/istoriya_otchestvennogo_gosudarstva_i_prava

БЕДНЫЙ, Демьян. *Стихотворения 1917-1920* [online]. Том 2 (druhé vydání). Moskva: Гослитиздат, 1953. Dostupné z: <https://libking.ru/books/poetry-/poetry/536891-demyan-bednyy-tom-2-stihotvoreniya-1917-1920.html>

БОБРОВ, Вадим. *Справка 1 спецотдела НКВД СССР о количестве арестованных и осужденных за время с 1 октября 1936 г. по 1 ноября 1938 г. Не ранее 1 ноября 1938 г.* [online]. ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА ИСТОРИЧЕСКИХ ДОКУМЕНТОВ: 1 спецотдел НКВД СССР, 2019. Dostupné také z: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/63147-spravka-1-spetsotdela-nkvd-sssr-o-kolichestve-arestovannyh-i-osuzhdennyh-za-vremya-s-1-oktyabrya-1936-g-po-1-noyabrya-1938-g-ne-ranee-1-noyabrya-1938-g#mode/inspect/page/1/zoom/4>

БОНЧ-БРУЕВИЧ, Владимир Дмитриевич. *Воспоминания о Ленине: Ленин жив! : культ Ленина в советской России* [PDF]. Druhé vydání. Москва: Наука,

1969. Dostupné také z:
<https://ru.djvu.online/file/2UJ94mQmmA2Eq?fbclid=IwAR1hAtPoCoLkg590ZQDXiTLHxIKEcf1JBB9cdyfqAIE7AJgIWj5uAkmaJQ>

ГОРЬКИЙ, Максим. Коммунистический Интернационал. *Независимая: Максим Горький на страницах «Коммунистического интернационала». Часть 2* [online]. 2014, 1920, № 12, стб. 2207–2208. Dostupné z:
https://www.ng.ru/nauka/2014-04-23/14_gorkiy2.html?fbclid=IwAR3YZXY4DtZKJ3Jve2u1Oc6gY_zxRadfox1HPzx7HOEYEOfizxV3zkWRRJQ

ДАНИЛОВ, Виктор Петрович. *К истории сталинского террора* [online]. МВШСЭН, Интерцентр, 2002. Dostupné také z:
<http://ecsocman.hse.ru/data/094/680/1219/039.DANILOV.pdf>

МОЛОТОВ, Вячеслав Михайлович а Иосиф Виссарионович СТАЛИН. Постановление СНК СССР и ЦК ВКП: ОБ АРЕСТАХ, ПРОКУРОРСКОМ НАДЗОРЕ И ВЕДЕНИИ СЛЕДСТВИЯ. In: *Решение Политбюро ЦК ВКП(б) № П65/116 от 17 ноября 1938 года: 11б.— Об арестах, прокурорском надзоре и ведении следствия.* [online]. 1938. Dostupné z:
<http://old.memo.ru/history/document/pbnadzor.htm>

МОШКОВ, Л., И. КИТАЕВ а А. ЧЕРНЕВ. Когда родился И.В. Сталин. *Сталин И.В.: Сочинения. Том 16* [online]. Известия ЦК КПСС, 1990. № 11. “Писатель”, 1997. Dostupné z:
https://c21ch.newcastle.edu.au/stalin/t16/t16_ap03.htm

НЕХОТИН, Владимир Владимирович а Виктор Алексеевич ГОНЧАРОВ. ДЕЛО «ПЕТРОГРАДСКОЙ БОЕВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ» (ПБО) (1921). *Просим освободить из тюремного заключения* [online]. Современный писатель, 1998. ISBN 5-265-03412-9. Dostupné z:
<http://ihst.ru/projects/sohist/material/dela/pbo.htm>

РАБЖАЕВА, Марина Викторовна. ИСТОРИКО-СОЦИАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СЕМЕЙНОЙ ПОЛИТИКИ В РОССИИ XX ВЕКА. *Социологические исследования* [online]. 2004. ISSN 0132-1625. Dostupné z:
<https://ecsocman.hse.ru/data/843/922/1219/011.RABZHAJEVA.pdf>

РЫБАС, Святослав. *Сталин* [online]. Москва: Молодая гвардия, 2009. ISBN 978-5-235-03281-1. Dostupné z: <https://libcat.ru/knigi/dokumentalnye-knigi/biografii-i-memuary/295280-svyatoslav-rybas-stalin.html>

СИНЕЛЬНИКОВ С. П.: Отмена православного образования в Советском государстве в 1917–1929 годах. *Вестник церковной истории* [online]. 2013. Dostupné z: <https://www.sedmitza.ru/text/3612469.html>

ТРОЦКИЙ, Лев Давидович. *Портреты революционеров* [online]. Московский рабочий, 1991. ISBN 5-239-01313-6. Dostupné také z: <http://history.org.ua/LiberUA/5-239-01313-6/5-239-01313-6.pdf>